

**АНАЛИЗА
НА ПОЛИТИКИТЕ
ЗА ПРЕТПРИЕМНИШТВО
ВО РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА
за надминување на "ДРУГОСТА"
кај Ромите**

Центар за економски анализи - ЦЕА

Иницијатива за развој и социјална
инклузија - ИРИЗ

General information about CEA

CENTER FOR ECONOMIC ANALYSES (CEA)

Bul. Jane Sandanski 63/3,
1000 Skopje Macedonia

Tel: + 389 (0)2 24 44 766
Mob: + 389 71 310 974

TIN: 4030003479278
Reg. 5763061

Account number:

Stopanska Banka AD Skopje
Account number: 200000856268559

Web page and e-mail:

www.cea.org.mk
www.lsg-data.org.mk
www.mkbudget.org
info@cea.org.mk

Автор: Дениз Селмани
Ментор: д-р Марјан Николов

Оваа публикација е изготвена во рамките на проектот:
“Политики за претприемништво во Македонија за надминување на другоста кон Ромите”
имплементиран од

Центарот за економски анализи – ЦЕА

Иницијатива за развој и социјална
инклузија – ИРИЗ

Поддржано од грант на Open Society Foundation

Оваа публикација е овозможена со поддршка на Open Society Foundation – Будимпешта во рамките на проектот Политики за претприемништво во Македонија за надминување на другоста кај Ромите имплементирана од страна на Центарот за економски анализи и Иницијатива за развој и социјална инклузија – ИРИЗ.

Наведените мислења во оваа публикација се мислења на авторите и не ги одразуваа секогаш мислењата на Open Society Foundation – Будимпешта. Корисни забелешки на овој документ беа искористени од м-р Весна Гарванлиева Андонова.

Другите автори се должни да го наведат ова истражување доколку е користено или ги информирало за нивните истражувања и публикации.

Предговор

Оваа публикација е резултат од истражувањето подготвено од г- Дениз Селмани под менторство на Центарот за економски анализи-ЦЕА. Пресекот на категориите на другоста, претприемништвото и Ромите е поле кое не е истражено и е ново во просторот на истражувања барем во Република Македонија но, тоа не значи дека не е важно или дека е или треба да биде ефемерно.

Напротив, другоста е важна детерминанта во практикувањето на претприемништвото сега и во иднина во Република Македонија како високо фрагментирано општество по повеќе линии, а особено за Ромите, како што е тоа докажано во тезите на ова истражување. Ова е важно не само заради потесните појавни форми на другоста како сегрегацијата, стереотипите и другите форми на дискриминација кон другиот туку и погенерички во постојаната потрага за лична афирмација на различните од нас во социоекономското и политичкото ткиво на една нација. Затоа и го препорачуваме ова истражување за оние кои носат политики на локално и на централно ниво за да може подобро да ги разберат профилите на оние кои се таргетирани од тие политики.

ЦЕА продолжува со својата мисија континуирано да ги истражува предизвиците за демократски и економскиот развој на Република Македонија и врз основа на тоа пионерски да нудиме соодветно препораки, предлози и мерки. Во таа своја мисија продолжуваме да соработуваме со локалните власти, донаторите, меѓународните финансиски институции и бизнисите, а ЦЕА остана континуирано отворена и за волонтери и практиканти од која пракса резултат е и оваа публикација.

Декември 2016

Марјан Николов

Содржина:

Извршно резиме	5
Egzekutivno sublimato.....	8
Executive Summary.....	10
Вовед и позадина	13
Дефинирање на претприемништво.....	13
Дефинирање на “другоста”	14
Методологија	16
Општ пристап	16
Користени техники за теренско истражување	18
Фази на теренското истражување	19
Chi Square анализа.....	21
Резултати од Chi Square анализата при 1%, 5% и 10% статистичка значајност ..	21
Претприемништвото во Стратегијата за Роми 2014 – 2020.....	23
Преглед на стратегиите за локален економски развој.....	26
Општ пристап	26
Основни финансиски карактеристики на општините	27
Заклучок од интервјуата	30
Невработеноста кај Ромите	30
Профил на испитаници Роми претприемачи	31
Тестирање на хипотезите	33
Прва хипотеза	33
Втора хипотеза	37
Трета хипотеза.....	40
Четврта хипотеза.....	41
Резултатите од методата на сценарија – Свесност за постоење на “другост/а”	43
Заклучок и препораки	46
Заклучоци.....	46
Препораки	47
Библиографија.....	49

Извршно резиме

Целта на истражувањето кое го спроведува Центарот за Економски Анализи (ЦЕА) и Иницијативата за Развој и Инклузија на Заедниците (ИРИЗ), е да се направи преглед и да се анализираат политиките за социо-економско вклучување на Ромите во РМ преку отстранување на пречките за развој на претприемништвото. Во истражувањето се опфатени претприемачи кои имаат формален бизнис (регистрирано правно лице) и неформален бизнис (не регистрирано правно лице) од десет општини во Македонија каде статистички има најголем број на припадници на ромската заедница. Во истражувањето се вклучени претприемачи припадници на Ромската етничка заедница (претприемачи Роми) и претприемачи од другите етнички заедници во Македонија (претприемачи не-Роми).

- Вклученоста на Ромите во политиките и мерките за развој на претприемништвото во РМ е лимитирана. Релативно мал број на Роми ги користат програмите и мерките за унапредување на вработеноста и претприемништвото, споредено со бројот на Роми кои поднеле барање за користење на истите.
- Формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап, сакаат да се вклучат и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за самовработување и развој на претприемништвото.
- Перцепцијата кај значаен бројот од интервјуираните Роми претприемачи (неформални и формални), е дека понудените програми и мерки нема значајно да им помогнат да го развијат нивниот бизнис
- Повеќе од една четвртина од интервјуираните претприемачи Роми не се информирани за постоењето на програмите и мерките, додека речиси една третина од нив не се заинтересирани за тие програми.
- Перцепцијата за моменталните политики за претприемништво и самовработување е дека програмите и мерките придонеле врз развојот на претприемништвото кај Ромите, но не се очекуваат одржливи ефекти на долг рок.
- Причина поради која политиките и програмите не се одржливи е финансиската состојба после користењето на програмите односно ограничената одржливост на бизнис идејата на подолг временски рок.
- Мал е бројот од претприемачи Роми кои се запознаени со концептот на „другост“, но, значаен број од претприемачите сметаат дека етничката припадност претставува пречка за соработка во бизнисот.
- Перцепцијата на претприемачите Роми е дека образованието е главната причина за ограничена социо-економска вклученост на Ромите преку развој на претприемништвото.
- Перцепцијата на значаен број Роми претприемачи е негативна во однос на довербата во институциите за програмите и мерките за развој на претприемништвото.
- Деловното работење во РМ придонесува во разбирање на концептот на „другост“.

- Перцепцијата на најголем дел од претприемачите не-Роми е дека Ромите имаат афинитет за претприемништво, и тоа главно за трговија.

ПРЕПОРАКИ

Препораки за општините:

1. Унапредување на програмите на општините за финансирање на активности за развој на претприемништвото на локално ниво, преку поголеми финансиски средства но, и преку поефикасна реализација на програмите, со цел унапредување на потенцијалот за креирање на нови бизниси.
2. Усогласување и координирање на стратегиите, програмите, активностите на општините и на другите општествени чинители како што се граѓанското општество за поефикасно спроведување на проекти за развој на локалниот економски развој и претприемништво.

Препораки за креаторите на политики:

1. Сите вклучени страни, релевантни креатори и спроведувачи на мерките да направат сеопфатна евалуација на програмите и мерките и да изготват извештај за ефектите од истите;
2. Преиспитување на постоечките критериумите за подобност и селекција за доделувањето на финансиската поддршка за мерките и програмите кои се однесуваат на поддршка на само-вработување и претприемништво;
3. Спроведувачите на мерките во соработка со претприемачите Роми и граѓанскиот сектор да изготват/усогласат стратешки документ за развој на претприемништвото кај Ромите;

Препораки за претприемачите Роми:

1. Да продолжат да се информираат и да поднесуваат барања за користење на мерките и програмите на самовработување и претприемништво (пример преку Агенцијата за вработување на Македонија - АВРМ);
2. Да земат поактивно учество во креирањето на политиките за развој на претприемништвото;
3. Неформалните бизниси да продолжат да работат во насока на формализирање на бизнисите како правни лица.

Препораки за граѓанскиот сектор:

1. Граѓанскиот сектор да продолжи да работи на информирање за постоењето на програмите и мерките за развој на претприемништво;

2. Граѓанскиот сектор да продолжи да спроведува активности од областа на социјално претприемништво и да ги вклучува Ромите во истите проекти;
3. Граѓанскиот сектор активно да врши мониторинг врз работата на институциите и на национално и локално ниво при имплементацијата на националните акциски планови, локалните акциски планови, Стратегија за Ромите 2014-2020 и преземените мерки и програми за развој на претприемништвото, вработувањето и развојот на малите и средните претпријатија.
4. Граѓанскиот сектор поактивно да работи на подигање на свеста за концептот „другост“ кај Ромите за негово надминување.

Egzekutivno sublimato

O targeti an o akava rodaripa so implementirnela le o Centari baš o Ekonomikane Analize (CEA) thaj i Incijativa baš o Buvljaripa thaj Inkluzia e Jekhinenge (IRIZ - IBIJ), si te kerel pe kontrola thaj analiza e politikenge baš o socio-ekonomsko konekcia e Romenge an i RM prekal eliminacia e barierake ko buvljaripa e anglolegaripa e bizniseske. An o akava rodaripa sine akceptirime o anglolegarutne e bizniseske so si len formalno bizniso (registririmi firma) thaj naformalno bizniso (naregistririmi firma). An o rodaripa sine konektirime anglolegarutne e bizniseske preperutne tari Romani etnikani jekhin (anglolegaribaskoro biznisi Roma), thaj persone anglolegarutne bizniseske taro aver etnikane jekhina an i Makedonia (anglolegaribaskoro biznisi na-Roma).

KONKLUZIA

- Konekcia e Romenge an o politike thaj aktivitetia an o buvljaripa e anglolegaribaskoro bizniso an i RM si limitirime. Relativno tikno numero taro Roma istemalkeren o programe thaj aktia bašo progresi an o bukajnipa thaj anglolegariba e bizniseke, kerde paralelaja taro numero taro na-Roma so apliciringje bašo odova rodaripa.
- O formalno thaj naformalno anglolegarutne e bizniseske - Roma si len avipa, mangel te konektirinen pe an o istemalkeriba aktivno aktenge thaj programe baš o (korkoro) bukajnipa thaj progresi an o anglolegaripa e bizniseske.
- I perceptia ko majbaro numero taro Roma anglolegaripa e biznisea kote si kerdo intervju (naformalno thaj formalno), kaj o dende programe thaj aktia nane but te den nesavo suporto te buvljarel pe olengoro biznisi.
- Pobuter 25 % taro i Roma anglolegarutne bizniseske so si kerdo intervju nane informirime kaj isi asavke programe thaj aktia, a paše 33% nane len interes akale aktenge.
- I perceptia taro momentalno politike baš o anglolegariba e bizniseske thaj korkorobukajnipa si programe thaj aktia so na angje upral o progresi an o anglolegaribaske e bizniseske ko Roma , numa pozitivno kergje presia an o anglolegaribaske biznisia ko na-Roma.
- Šerutno faktori soske o politike thaj o programia nane len pozitivno efekti si i finansiko situacia palo istemalkiba e programenge thaj o limitirimo teloikeriba e biznis ideake ko lungo vakteskoro periodi.
- Tikno numero taro Roma anglolegarutne bizniseske so si zapendžarde e konceptea taro “ averipa”, numa ko jekh importantno numero taro anglolegarutne biznisea so dikhena kote o etnikano preperutnija si bariera an o butikjeriba ko biznisi.
- I perceptia taro Romano anglolegaribaskoro biznisi si kote i edukacia si šerutno faktori baši limitirimi socio-ekonomikani inkluzia (konekcia) e Romenge prekal o progresi an o anglolegariba e bizniseske.
- Perceptia ko majbaro numero Roma anglolegarutne biznisea si negativno an o vjavahari tari pakjiv an o institucie bašo programe thaj aktia ko progresi e anglolegaribaske e bizniseske.
- Bukjakoro aktiviteti an i RM anela ko progresi e koncepteske “averipa”.

- Percepcia an o majbaro kotor taro na-Roma anglolegarutne e bizniseske si kaj o Roma isi len afiniteti baš o anglolegariba e bizniseske thaj odova majbut an o kinobikiniba.

REKOMODACIA

Rekomodacia e komunegnge:

1. Progreso an o programe ko komune baš o finansiriba aktivitetia an o rpogresi e anglolegaribaske biznisea an o lokalno nivelo prekal majbare finansie, numa thaj majefektivno realizacia, targetea te kerel pe progreso an o kapaciteti thaj potenciali neve biznisenge..
2. Harmonizacia thaj koordinacia e strategienge, o programe, aktivitetia an o komune thaj aver faktoria sar so si nagovrementeskoro sasoi nipa bašo majefikasno implementacia e proektenge bašo buvljaripa e lokalno ekonomikane progreseske thaj anglolegariba e bizniseske.

Rekomodacia baš o kreatoria e politikenge:

1. Sa o involvirime riga, relevantno kreatoria thaj implementatoria e aktenge te keren sasti evaluacia e programenge thaj aktenge thaj te keren raporti bašo olengere efektia.;
2. Panda jekh kontrola ko akanutne kriteriumia bašo paše pakjiv thaj selekcia ko hulavipa finansisko aktia thaj programe so si bašo deiba suportu ko korkoro-bukjarnipa thaj anglolegariba biznisi;
3. Implementacia e aktenge an o butikeriba e anglolegaribaskere biznisea o Roma thaj civilkano sektori te keren/harmozirinen strategiakoro dokumenti bašo buvljaripa e anglolegaribaskere bizniseke ko Roma;

Rekomodacia dži ko Roma anglolegarutne bizniseske:

1. Te džan majodorig te informirinen pe thaj te aplicirinen rodaripa te šaj istemalkeren o aktia thaj programe bašo korkoro bukajrnipa thaj anglolegariba biznisia (egzemplo prekal i Agencia bašo bukajrnipa an i Makedonia - AVRМ);
2. Te lan majaktivno than an i kreacia taro politike bašo buvljaripa e anglolegaribaske o biznisi;
3. O naformalno biznisia te keren buti te šaj formalizirinen piro biznisi.

Rekomodacia e Civilno sektorieske (CS):

1. O CS te kerel majodorig buti an o informiriba kaj isi programe thaj aktia bašo buvljaripa e anglolegaribaskere bizniseske;
2. O CS te kerel majodorig implementacia an o aktivitetu taro socialno anglolegaribaskoro biznisi thaj te konektirinel e Romen ko odola proektia;
3. O CS aktivno te kerel monitoringo upral i buti taro komune an i implementacia e LSP thaj o aktia implemtirime taro AVRМ thaj o programe bašo buvljaripa e anglolegaribaske o biznisi;
4. O CS te kerel buti an o vazdiba i gnd e koncepteske “averipa” ko Roma thaj olakoro nakhaviba.

Executive Summary

The purpose of the research conducted by Center for Economic Analysis (CEA) and Initiative for Development and Inclusion of Communities (IRIZ) is to review and analyze the policies for socio-economic inclusion of Roma in Macedonia by removing obstacles to the development of entrepreneurship. The research covers entrepreneurs who have a formal business (registered legal entity) and informal business (without registered legal entity). The research covered entrepreneurs who are members of the Roma ethnic community (Roma entrepreneurs) and entrepreneurs from other ethnic communities in Macedonia (non-Roma entrepreneurs).

FINDINGS

- There is a limited inclusion of Roma ethnic community within the policies and measures for development of entrepreneurship in Macedonia. Relatively few Roma use the state's programs and measures for employment and entrepreneurship enhancement, compared to the number of Roma who applied for using the same.
- The formal and informal Roma entrepreneurs have access and want to be involved in the use of the active measures and programs for self-employment and entrepreneurial development.
- The perception among a significant number of the Roma entrepreneurs (both formal and informal) is that the offered programs and measures will significantly help in the development of their business.
- More than a quarter of the interviewed Roma entrepreneurs are not informed about the existence of the programs and measures, while nearly a third of them are not interested about these programs and measures.
- The perception of the Roma entrepreneurs for the current entrepreneurship and self-employment policies is that programs and measures have contributed to the development of entrepreneurship among Roma, however a sustainable long term effect is not expected.
- The reason for policies and programs' lack of sustainability is the financial position after the usage of the programs i.e. the limited sustainability of the business idea in a long run
- A limited number of Roma entrepreneurs are familiar with the concept of "othering", but a significant number of them believe that their ethnicity is a barrier for business cooperation
- The perception of Roma entrepreneurs is that education is the main reason for the limited socio-economic inclusion of Roma through entrepreneurship development.
- The perception of a significant number of Roma entrepreneurs is negative when it comes to institutions "trust" within the programs and measures for entrepreneurship development.

- The business activities in Macedonia contribute to the development of the understanding about "otherning".
- Most non-Roma entrepreneurs have a perception that Roma have an affinity for entrepreneurship, mainly for trade.

RECOMMENDATIONS

Recommendations for the municipalities:

1. Improvement of the municipal programs for financing of activities for the development of entrepreneurship on a local level, both through increased local budget funding but also through an effective implementation of the programs, with the goal to enhance the creation and sustainability of start-up businesses.
2. Enhanced coordination strategies, programs, and activities of the local government with the other stakeholders including the civil society sector for more efficient implementation of the actions for local economic development and entrepreneurship.

Recommendations for the policy makers:

1. All stakeholders, relevant policy makers and implementers, should conduct a comprehensive evaluation of the programs and measures and to prepare a report on the effects thereof;
2. Review of the existing eligibility criteria and selection process for the award of financial support for measures and programs that are intended to support self-employment and entrepreneurship;
3. The policy measure implementers in cooperation with Roma entrepreneurs and the civil society need to develop/align strategic document aimed at the development of entrepreneurship among Roma;

Recommendations for Roma entrepreneurs:

1. To continue to inform themselves and to apply for the usage of the programs and measures for self-employment and entrepreneurship (e.g. through the Employment Agency of Macedonia - ESA);
2. To take a more active participation in policy-making for the development of entrepreneurship;

Recommendations for civil society sector:

1. To continue working on informing about the existence of programs and measures for the development of entrepreneurship;

2. To continue to implement activities in the area of social entrepreneurship and to involve Roma in the same projects;
3. To actively monitor the work the institutions both at a national and local level in the course of implementation of the national and local action plans, Strategy for the Roma 2014 -2020 and the measures and programs for entrepreneurship, employment and small and medium enterprise development.
4. To work more actively in raising awareness of the concept of Roma "*othering*" and its overcoming.

Вовед и позадина

Во првиот квартал од 2016 година, стапката на невработеност во Република Македонија изнесуваше 24,5%.¹ Според податоците на Агенцијата за вработување на Република Македонија (АВРМ) заклучно со јануари 2016 година, вкупниот број на невработени е 116.601, од кои 5.920 се Роми, а од нив 2.128 се жени Ромки.² Се претпоставува дека бројката на невработени Роми е многу поголема затоа што не сите Роми се регистрирани како активни или пасивни баратели на работа во АВРМ.

Социо-економските проблеми и дискриминацијата со кои се соочуваат Ромите дополнително ја отежнуваат нивната интеграцијата. И покрај тоа што во 2004 година беше донесена Стратегијата за Ромите во Република Македонија за во 2005 година Македонија да стане дел од Декадата на Ромите 2005 – 2015, социо-економската состојба на Ромите во РМ не е видливо подобрена.³ Тоа го потврдува и најновиот извештај на Европската Комисија (ЕК) за напредокот на РМ за 2016 година во кој се нагласува *“...сежрегацијата, стереотипите и другите форми на дискриминација остануваат и ионајнака распространети. Најголем дел од Ромите се невработени, немаат соодветна здравствена заштита, живеат во сегрегирани места и несоодветни услови за животно при што се социјално исклучени од општеството”*⁴

Целите на ова истражување е да се анализираат политиките за социо-економско вклучување на Ромите во Република Македонија преку отстранување на пречките за развој на претприемништвото. За оваа цел се поставени четири (4) хипотези на кои ова истражување треба да даде одговор, и тоа:

Формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за самовработување;

Моменталните политики за претприемништво имале позитивен ефект врз развојот на претприемачите Роми и придонеле за социо-економска инклузија на Ромите во Република Македонија;

Претприемачите Роми не се информирани за постоењето на “другост” кое воедно се одразува на развивањето на нивната бизнис идеја;

Деловното работење во РМ придонесува за развој на концептот за “другост”.

Дефинирање на претприемништво

Во академската литература може да се идентификуваат различни дефиниции за тоа што претставува претприемништво. Направени се многу обиди од страна на различни

1) Државен завод за статистика, 4 Јули 2016.

2) Фактор. (2016). Ромите постојат само пред избори: Македонија стана држава на две нации!

3) Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. (2015). Roma Inclusion Index

4) Европска Комисија. (2016). Извештај за напредокот на Република Македонија за 2016 година. стр. 63

чинители во општеството да се дојде до широко прифатлива дефиниција за тоа што претставува претприемништво, но досега се уште не е постигнат таков договор. Според Јозеф Алојз Шумпетер, претприемач е секој индивидуалец кој нуди нешто ново на самата економија.⁵ Додека, ЕК претприемништвото го дефинира како креативен капацитет на поединецот, самостојно или во рамките на една организација да идентификува можности со цел да се произведе нова вредност или економски успех.⁶

Според Веланд Рамадани, et al. претприемништво претставува процес на барање на иновативни можности во неизвесни и ризични околности, комбинирајќи ги ефикасно и ефективно факторите на производство, со цел да се постигне профитабилност и раст на бизнисот.⁷ Во ова истражување горенаведената дефиниција за претприемништво ќе се користи бидејќи најдобро ја отсликува сликата на претприемачите Роми. **Со други зборови, Ромите претприемачи трагаат токму по тие иновативни можности, во политичко неизвесни и социо-културно ризични околности.** Односно, се соочуваат со ризици за социјална исклученост, стигма и дискриминација, без можност за ефективно и ефикасно комбинирање на факторите за производство, кое притоа го намалува потенцијалот за профитабилност и раст на самиот бизнис.

Дефинирање на “другоста”

“Другите” и “другоста” се термини кои се користат во општествените и хуманистичките науки за начинот на кој луѓето имаат тенденција да ги гледаат другите (луѓето или природата), кои се различни и одвоени од нив. Се користи во најмалку два различни начини. Во првиот случај, поимите се употребуваат во општ и неутрален начин со цел да се означат она што е фундаментално различно. Во вториот случај, термините подразбираат сложен систем на девалвација, односно во овој случај тоа би значело намалување на вредноста на Ромскиот идентитет.

За прв пат концептот на “другост” е претставен кон крајот на 18 век од страна на германскиот филозоф Фридрих Хегел. Во тој период Хегел “другост” го гледа како составен дел на самосвеста, тој тврди дека поединецот при процесот на доаѓање на самосвест, вклучува и “другост” која служи како афирмација на индивидуалецот во однос на другите.⁸

Индивидуалните карактеристики или личните особини од различни лица, обично се во фокусот за истражување на психолозите, за разлика од нив социолозите се фокусираат на општествените идентитети. Општествените идентитети го одразуваат начинот

5) Schumpeter, A.J. (1934) *Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Transaction Publishers, NJ.

6) European Commission Green Paper of 21 January 2003 on Entrepreneurship in Europe [COM (2003) 27 final - Not published in the Official Journal].

7) Ramadani, V., Rexhepi, G., Gërguri-Rashiti, S., Ibraimi, S., & Dana, L. P. (2014). Ethnic entrepreneurship in Macedonia: the case of Albanian entrepreneurs. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 23(3), 313-335.

8) Brons, L. L. (2015). Othering, an analysis. *Transcience*, 6(1), 69-90.

на кој поединци и групи ги присвојуваат веќе воспоставените општествени категории во нивните општества, како што се нивните културните (или етничките) идентитети, родовите идентитети, класните идентитети, и така натаму. Овие социјални категории ги обликуваат нашите идеи за тоа кои сме ние и како сакаме да бидеме видени од другите, и во кои групи ние припаѓаме.

Постојат стереотипи меѓу сите националности во Македонија,⁹ а особено стереотип за Ромите дека се мрзеливи лица кои не сакаат да работат односно дека преферираат да просат или да зависат од социјална помош. Оттука “другоста” се јавува преку стереотипи и предрасуди на општеството која кон Ромите е видлива.

Во ова истражување “другоста” се дефинира како негативен став проследен со општествено етикетирање на идентитетот на Ромите со најразлични девијантни појави кои не се дел од Ромскиот идентитет, при што Ромите несвесно ги присвојуваат како дел од својот идентитет.

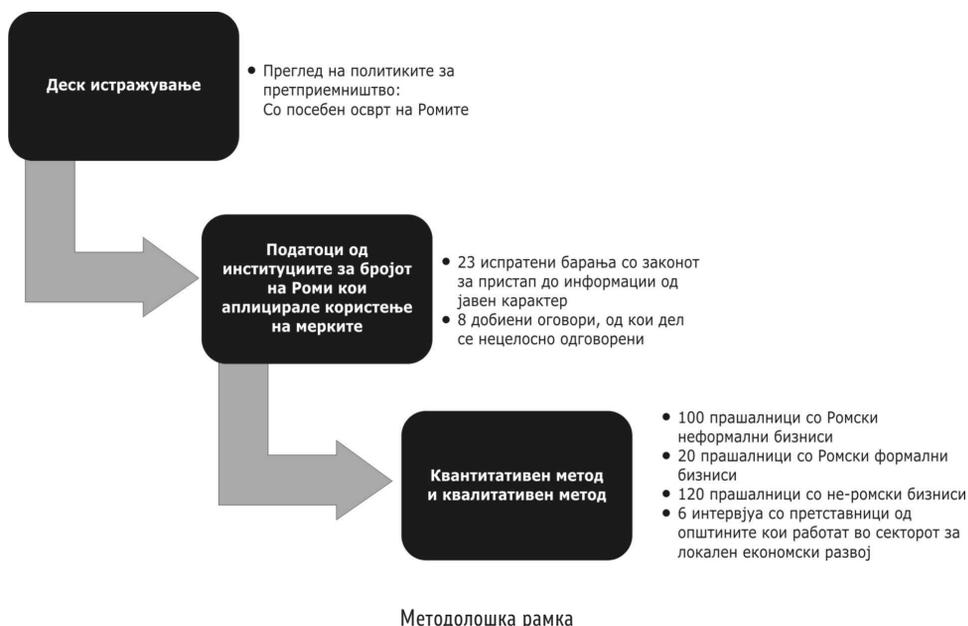
9) Клековски, С., (2011). Меѓуетничките односи во Македонија. Македонски Центар за Меѓународна Соработка. Достапно на <https://goo.gl/eGYWML> ;

Петроска, В., Најчевска М., Кениг Н., Балажи С., и Томовска, А., (2009). Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието. Центарот за човекови права и разрешување конфликти. Достапно на <https://goo.gl/sXhPK3>

МЕТОДОЛОГИЈА

Општ пристап

Со цел сеопфатна анализа на проблематиката во оваа студија, во рамките на поставените хипотези, користиме методолошки пристап односно методолошката рамка составена од три нивоа илустрирана на следната рамка:

При тоа:

- **Прво ниво од рамката:** Изработка на преглед на постоечки национални и локални политики;
- **Второ ниво од рамката:** Креирање на база на податоци за застапеноста на Роми корисници на мерките и програмите за развој на претприемништвото во РМ;
- **Трето ниво од рамката:** Прибирање на примарни квалитативни и квантитативни податоци и нивно процесирање.

Целта на првото истражувачко ниво¹⁰ беше да се воочи кои политики се директно или индиректно поврзани со претприемништвото и да се даде вовед за ова истражување. Производот од овој прв дел е објавен од страна на ЦЕА и ИРИЗ и е достапен на јавноста.¹¹

10) Центар за економски анализи, Иницијатива за развој и социјална инклузија – ИРИЗ. (2016). Преглед на политиките за претприемништво во Македонија: Со посебен осврт кон Ромите. Достапно на <https://goo.gl/JJedfl>

11) Ibid.

За целта на второто истражувачко ниво, со цел да се добијат податоци кои не се готово достапни, беа испратени 23 барања за информации од јавен карактер, до релевантни институции, кои ги креираат и спроведуваат политиките и мерките за вработување и самовработување. Сепак и покрај членот 4 и член 12 од Законот за слободен пристап до информации од јавен карактер¹² само 8 од вкупно 23 барања за информации беа доставени од страна на релевантните институции. Меѓу другото дел од информациите кои беа доставени не се конзистентни, не се споредливи, и дел од барањата беа со нецелосни информации. Второто истражувачко ниво е завршено и добиените информации се достапни за јавноста на претходно барање.

Во однос на третото истражувачко ниво се изработи прашалник кој содржи седумдесет и пет (75) прашања, насочени да ни дадат информации и преглед на моменталната ситуација за социо-економска состојба на претприемачи Роми и не-Роми. Прашалникот е составен од четири (4) дела:

Првиот дел се однесува на демографските податоци за испитаниците,

Вториот дел, има за цел да обезбеди информации за деловната активност, односно испитаниците да споделат искуствата, потреби и моментален статус во кој се наоѓа нивниот бизнис.

Третиот дел, прашањата се поврзани со националните и локалните мерки и програми кои се имплементираат, односно дали испитаниците ги користеле активните мерки и програми и кои се нивните искуства како корисници.

Четириот дел, испитаниците преку краток текст односно сценарио одговорија на прашања поврзани со "другоста". Полу структурираниот прашалникот се состои од заговорени прашања, но во некои случаи и полу-отворени при што се користеше Ликерт¹³ скалата.

Прашалникот опфати 20 формални и 100 неформални претприемачи¹⁴ Роми. Понатаму, беа анкетирани и 120 претприемачи како контролна група и кои не се Роми со цел да се направи компаративна анализа која би користела како одговор на дел од хипотезите преку мерење на просечните вредности од одговорите на прашањата од прашалникот. Самиот примерок беше распореден во десет (10) општини¹⁵ со статистички значаен број на население од ромска националност, при што беше земена во предвид и родовата еднаквост.

12) Службен весник на Република Македонија бр. 13/ 1.2.2006 година

13) Ликерт скалата претставува рејтинг систем што се користи во прашалници. Скалата е дизајнирана да измери ставови, мислења, или перцепции на луѓето. Испитаниците имаат можност да изберат една од опциите на конкретно прашање или изјава, обично вклучуваат "се согласувам во целост", "малку се согласувам", "неутрален", "не се согласувам" и "не се согласувам воопшто".

14) Под поимот неформални претприемачи се подразбираат лицата кои имаат започнато некаква деловна активност, но немаат формално правно лице односно имаат афинитет за деловна активност

15) Вклучени градови во ова истражување се Кичево, Гостивар, Тетово, Скопје, Куманово, Штип, Кочани, Делчево, Прилеп и Битола.

Примерокот на самото истражување беше по случаен избор со цел да се избегне пристрасност. Исто така, се направија и шест (6) интервјуа со претставниците на општините од секторот за локален економски развој и/или советници од општините. Целта на интервјуата беше да се види дали општините кои се вклучени во истражувањето во нивните стратегии за локален економски развој имаат предвидено програми и мерки за развој на претприемништвото и дали Ромите се опфатени во истите. Прашалникот се спроведуваше лице-в-лице и теренската работа се одвиваше во периодот Јули – Септември 2016 година.

Главни хипотези кои беа тестирани во истражувањето преку прашалникот беа следниве:

1. Формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за (само)вработување;
2. Моменталните политики за претприемништво имале позитивен ефект врз развојот на претприемачите Роми и придонеле за социо-економска инклузија на Ромите во Република Македонија;
3. Претприемачите Роми не се информирани за постоењето на “другост” кое воедно се одразува на развивањето на нивната бизнис идеја;
4. Деловното работење во РМ придонесува за развој на концептот за “другост”.

Користени техники за теренско истражување

Постојат неколку техники за собирање на податоци како на пример земање податоци по случаен избор (random sampling), стратифицирано земање на податоци (stratified sampling), систематско собирање на податоци (systematic sampling), и кластер техниката за собирање податоци (cluster).¹⁶ Методолошката рамка за спроведување на истражувањето се темели врз примена на кластер техниката за собирање податоци. Оваа техника на собирање податоци е избрана затоа што нуди брз и економичен пристап при собирањето на податоците, а притоа опфаќа големи популации што е случај и со нашето истражување. Дополнително, ги користи предностите на техниките на случаен избор и стратифицираното земање на податоци.¹⁷

Кластер за собирање податоци е метод со кој по случаен избор се намалува бројот на статистички единици кои треба да бидат тестирани, а кои се предмет на истражувањето. Ова е метод со кој поефективно и поефикасно се спроведува истражувањето, бидејќи на систематичен начин се намалува бројот на локациите кои се предмет на истражувањето со што се намалуваат трошоците и временската рамка на самото истражување. Овој пристап е атрактивен за примена во случаи кога популацијата може по-

16) Rogers, W. H., McGlynn, E. A., Berry, S. H., Nelson, E. C., Perrin, E., Zubkoff, M., ... & Ware, J. E. (1992). Methods of sampling.

17) Thompson, S. K. (1990). Adaptive cluster sampling. *Journal of the American Statistical Association*, 85(412), 1050-1059.

годно да се подели на релативно мали, географски компактни единици наречени кластери што во случајот на целите на ова истражување беше особено корисно. Оваа метода се користи во случај кога популацијата која треба да се истражи се протега на широка географска област.¹⁸ Таков е случајот со ромските претприемачи кои живеат во поголеми урбани или рурални агломерации, претежно компактни единици за живеење и сосема погодни за да се примени кластер истражувањето. Главната цел за употреба на оваа техника е да се обезбеди примерок кој ќе биде репрезентативен за сите претприемачи кои имаат микро бизниси или идеи за развој на микро бизнис (интенција). Општините кои се вклучени¹⁹ во ова истражување се избрани така каде што живеат најголем број Роми, врз основа на податоците од пописот во 2002 година.

Во основа профилот на кластер потребен за формалните и неформалните Ромски претприемачи во ова истражување се оние кои:

- Се декларираат како припадници на Ромската заедница;
- Се на возраст помеѓу 25 и 40 години;
- Имаат завршено основно, средно или високо образование;
- Живеат во еден од општините/регионите кои се предмет на истражувањето
- Се појавуваат како формален или неформален претприемач
- Има вработено или ангажирано најмалку 1 лице (вклучително и член од семејството)
- Се препознатливи во местото на делување
- Имаат воспоставено соработка со други претприемачи

Постојат два начина за избор на репрезентативниот примерок и тоа:

- пропорционална веројатност во опфатот на собирање податоци (probability-proportionate- to- size sampling: PPS)
- еднаква пропорција на земање примероци (equal proportion sampling- EPS)

Фази на теренското истражување

Методот на теренско истражување опфати две фази. Во *прва фаза* се формираат кластерите. Одлуката за поделба на кластерите зависи од географската локација на претприемачите како можни корисници на активните мерки и програми за развој на претприемништвото. Во *втора фаза* од секој кластер по случаен избор се избираат ист број на испитаници.

18) Идризи, Сабина. (2012). Микрофинансирање и финансиски одлуки во сиромашните домаќинства. Центар за Економски Анализи – ЦЕА. Достапно на <https://goo.gl/ib93X1>

19) Вклучени општини во ова истражување се Кичево, Гостивар, Тетово, Скопје, Куманово, Штип, Кочани, Делчево, Прилеп и Битола.

За да се анализира статистичката значајност на евентуалната разлика на контролната група на не-Роми со групата Роми која ја истражуваме постојат неколку статистички тестови кои би можеле да ги користиме, а тоа се Т тест, Chi Square, Pearson регресија, линеарна регресија, ANOVA²⁰ кој припаѓаат на мултиваријантната статистика.

Најпрво, како најсоодветен тест за целите на истражувањето беше избран тестот ANOVA меѓутоа поради дизајнот на истражување, а потоа и анализата на базата на податоци се утврди дека ANOVA тестот е несоодветен. Од анализата на базата на податоци беше воочено дека истата не ги исполнува сите шест (6) претпоставки²¹ кои се потребни за еднонасочниот тест на ANOVA за да ни даде валиден резултат. Поголемиот број од независните варијабли во нашата база на податоци не се категорични, при што оваа претпоставка не се исполни за понатаму да ја користиме ANOVA. Исто така, зависните варијабли кои треба да бидат приближно нормално дистрибуирани за секоја категорија од независните варијабли, не беа нормално дистрибуирани. Од овие причини ANOVA тестот нема да се користи за потребите на ова истражување.

По проучувањето на истражувачкиот дизајн и базата на податоци, најсоодветен тест за тестирање на нашите хипотези е Chi-Square тестот за независност, исто така познат како Пирсон Chi-Square тест. Овој тест се користи за да се открие дали постои врска помеѓу две варијабли, односно дали едната променлива влијае врз другата и обратно. Дополнително, ни овозможува да се оцени дали тие две променливи, кои ги мериме за Ромите и не-Ромите се независни една од друга. За да се користи овој тест како и кај секој друг статистички тест потребно е базата на податоци да задоволи одредени претпоставки за да може да добие валиден резултат при тестирањето на хипотезите. Првата претпоставка за да може да се користи Chi-Square²² тестот за независност е дека двете променливи треба да се мерат на ординална или номинална скала, со други зборови тоа треба да се категорични податоци. Втората претпоставка за да може да се користи Chi-Square²³ тестот за независност е двете променливи да се состојат од две или повеќе категорични, независни групи. По тестирањето на базата на податоци се утврди дека и двете претпоставки се задоволени и може да се користи Chi-Square тестот за независност.

20) Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Osterlind, S. J. (2001). Using Multivariate Statistics.

21) Keselman, H. J., Huberty, C. J., Lix, L. M., Olejnik, S., Cribbie, R. A., Donahue, B., ... & Levin, J. R. (1998). Statistical practices of educational researchers: An analysis of their ANOVA, MANOVA, and ANCOVA analyses. *Review of Educational Research*, 68(3), 350-386.

22) Agresti, A., & Kateri, M. (2011). *Categorical Data Analysis* (pp. 206-208). Springer Berlin Heidelberg.

23) Ibid

Chi Square анализа

Chi Square тестот има за цел да ни покаже дали постои врска помеѓу две варијабли, односно дали едната променлива влијае врз другата и обратно т.е. дали тие се независни една од друга. Вредноста на P е веројатност која ни покажува колкава е девијацијата на набљудуваниот примерок од останатата популација која се случила сама по себе. Преку P вредноста донесуваме одлука дали статистичкиот модел односно нултата хипотезата се прифаќа или отфрла врз основа на нивото на значајност кој во ова истражување е $P > 0,05$. Phi коефициентот ни го покажува степенот на врска помеѓу двете променливи во тестот, при што донесува одлука за тоа дали една врска е негативна или позитивна, но и колку е таа голема.

Резултати од Chi Square анализата при 1%, 5% и 10% статистичка значајност

Со што најчесто се занимаваат Ромите?

Од табелата 1 каде што се презентирани резултатите од Pearson Chi Square тестот по однос на занимањата на Ромите каде Chi Square вредноста е $X(4)=11,039$ и P вредност од 0,026 ваквиот резултат покажува статистичка значајна врска помеѓу етничката припадност и перцепцијата за занимањата со кои Ромите се занимаваат при 5% на статистичка значајност.

Дали имате соработници Роми?

Според добиените резултати. Chi Square вредноста од $X(3)=13,469$ и P вредноста која што е 0,004 покажуваат статистичка значајна врска при 1% на статистичка значајност помеѓу етничката припадност и дали имаат соработници Роми.

Дали вашата етничката припадност претставува проблем за соработка со вашиот бизнис?

Chi Square вредноста $X(1)=2,205$ и P вредноста 0,137 не укажуваат на статистичка значајна врска помеѓу етничката припадност и перцепцијата за припаѓање на одреден етникум е проблем за соработка.

Дали постојат разлики во водење на бизнис кај различните етнички заедници?

Вредноста на Chi Square $X(1)=0,420$ и P вредноста 0,516 укажуваат на тоа дека не постои статистички значајна врска помеѓу етничката припадност и начинот на кој се води одреден бизнис, бидејќи P вредноста е поголема од алфа нивото на значајност ($\alpha = 0,05$).

Што ги прави Ромите претприемачи поразлични од останатите претприемачи?

Chi Square вредноста $X(4)=30,515$ и P вредноста 0,000 покажуваат значајна статистичка врска помеѓу етничката припадност и перцепцијата за причините што ги прави Ромите поразлични од останатите претприемачи во водењето на бизнис.

Дали Ромите имаат афинитет за претприемачи?

Од табела 1 каде што Chi Square вредноста изнесува $X(1)=5,308$ и P вредноста 0,021 покажуваат статистички значајна врска при 5% статистичка значајност помеѓу етничката припадност и перцепцијата за постоењето на афинитет кај Ромите за претприемништво.

Наредната табела ги сумира резултатите.

Табела 1. Chi Square статистичка анализа

Pearson Chi Square Test	Pearson Chi-Square	df	P value	Phi Coefficient	Статистичка значајност при
Занимавања на Ромите	11,039	4	0,026	0,264	5%
Соработници Роми	13,469	3	0,004	0,292	1%
Етничката припадност претставува проблем за соработка	2,205	1	0,137	-0,118	Нема
Разлики во водење на бизнис	0,420	1	0,516	0,053	Нема
Што ги прави Ромите различни	30,515	4	0,000	0,388	1%
Афинитет на Ромите за претприемништво	5,308	1	0,021	0,161	5%

Заклучок од анализата

Перцепцијата за Ромите како претприемачи е статистички различна зависно од етникумот на оној кој опсервира.

Постои статистичка значајност во тоа дека изборот на вработени зависи од тоа дали работодавателите се Роми или не.

Статистичката анализа покажува дека не постои перцепција дека водењето на бизнис во Македонија зависи од етникумот и соработката во бизнисот не зависи од тоа дали соработниците се Роми или не.

Постои статистичка значајност во перцепцијата за Ромите како претприемачи зависно од тоа на кој етникум припаѓате и за тоа дали Ромите имаат афинитет за претприемачи зависно од тоа на кој етникум припаѓате.

Претприемништвото во Стратегијата за Роми 2014 – 2020

Една од специфичните цели на Стратегијата за Роми 2014 – 2020 е зголемување на вработеноста кај ромската заедница преку креирање и имплементација на стимулативни политики и програми до крајот на 2020. Како очекуван резултат на оваа специфична мерка се предвидува креирање на најмалку една политика на ниво на закон или активна мерка на владата која вклучува бенефиции за Ромите кои ќе ги официјализираат бизнисите и ќе вработат други Роми.

Како мерка за зголемување на вработеноста кај Ромите, МТСП во Стратегијата за Роми 2014 – 2016 година има предвидено заживување на социјалното претприемништво како можност за намалување на невработеноста и сиромаштијата кај Ромите до 2020 година, за самата мерка да се спроведе најпрво е потребно е да се донесе закон за социјално претприемништво кој што во моментот не постои, иако се поминати 2 години од креирањето на стратегијата, законот веќе подолг период е во подготовка но не е донесен.

Од табела 2 може да се забележи дека во 2013 година МТСП планирало 17.631.000 денари, а се реализирало 12.265.532 денари за поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите, односно стапката на реализација на буџетските средства за таа намена е 69%. Од основниот буџет планирано е да се потрошат 10.133.000 денари, а се потрошило 9.052.391 денари, односно 89% од планираните средства биле реализирани за спроведување на Декадата и стратегија за Ромите, главно за привремени вработувања. Важно е да се нагласи дека 26% од вкупните расходи за имплементација на Декадата и стратегија за Ромите се донации кои МТСП ги добило преку проекти.

Табела 2. Буџет на МТСП 2013

Ставка	Поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите Министерство за труд и социјална политика, 2013 година									
	Расходи на основен буџет		Расходи од самофинансирачки активности		Расходи од заеми		Расходи од донации		Вкупно расходи	
	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано
СТОКИ И УСЛУГИ	7.694.000	6.987.982	0	0	0	0	3.448.000	1.588.462	11.142.000	8.576.444
Патни и дневни расходи	96.000	45.071	0	0	0	0	295.000	2.730	391.000	47.801
Комунални услуги, греење, комуникација и транспорт	0	0	0	0	0	0	31.000	0	31.000	0
Материјали и ситен инвентар	35.000	34.156	0	0	0	0	30.000	14.212	65.000	48.368
Договорни услуги	1.330.000	1.078.076	0	0	0	0	1.710.000	1.033.440	3.040.000	2.111.516
Други тековни расходи	1.297.000	1.243.226	0	0	0	0	1.382.000	538.080	2.679.000	1.781.306
Привремени вработувања	5.206.000	4.587.453	0	0	0	0	0	0	5.206.000	4.587.453
СУБВЕНЦИИ И ТРАНСФЕРИ	2.169.000	2.064.409	0	0	0	0	4.050.000	1.624.679	6.219.000	3.689.088
Трансфери до невладини организации	99.000	0	0	0	0	0	1.350.000	349.818	1.449.000	349.818
Разни трансфери	2.070.000	2.064.409	0	0	0	0	2.700.000	1.274.861	4.770.000	3.339.270
ВКУПНО	10.133.000	9.052.391	0	0	0	0	7.498.000	3.213.141	17.631.000	12.265.532

Извор: Завршна сметка на Буџет на РМ за 2013

Во 2014 година од табела 3 може да се забележи дека во буџетот од МТСП планирани се 14.418.000 денари, а потрошени се 13.265.644 денари за поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите, односно стапката на реализација на овој дел од буџетот е 70%. Од основниот буџет се планирано да се потроши 9.398.000 денари, а се реализирале 9.289.783 денари, односно 89% се реализирало за спроведување на Декадата и стратегија за Ромите, главно за привремени вработувања. Од вкупните расходи за имплементација на Декадата и стратегија за Ромите 29% од финансиските средства се донации кои МТСП ги добило преку проекти.

Табела 3. Буџет на МТСП 2014

Поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите Министерство за труд и социјална политика, 2014 година										
Ставка	Расходи на основен буџет		Расходи од самофинансирачки активности		Расходи од заеми		Расходи од донации		Вкупно расходи	
	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано
СТОКИ И УСЛУГИ	7.561.000	7.443.063	0	0	0	0	2.380.000	2.151.143	9.941.000	9.594.206
Патни и дневни расходи	120.000	118.799	0	0	0	0	310.000	280.394	430.000	399.193
Материјали и ситен инвентар	20.000	8.497	0	0	0	0	20.000	6.484	40.000	14.981
Договорни услуги	1.380.000	1.367.566	0	0	0	0	1.150.000	1.000.543	2.530.000	2.368.109
Други тековни расходи	762.000	669.796	0	0	0	0	900.000	863.722	1.662.000	1.533.518
Привремени вработувања	5.279.000	5.288.405	0	0	0	0	0	0	5.279.000	5.288.405
СУБВЕНЦИИ И ТРАНСФЕРИ	1.837.000	1.836.720	0	0	0	0	2.640.000	1.824.718	4.477.000	3.661.438
Трансфери до невладини организации	0	0	0	0	0	0	800.000	490.872	800.000	490.872
Разни трансфери	1.837.000	1.836.720	0	0	0	0	1.840.000	1.333.846	3.677.000	3.170.566
ВКУПНО	9.398.000	9.289.783	0	0	0	0	5.020.000	3.975.861	14.418.000	13.265.644

Извор: Завршна сметка на РМ за 2014

МТСП во 2015 година планирало да потроши 20.376.000 денари, а реализирало 15.384.529 денари за поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите, односно 75% изнесува реализацијата од вкупниот буџет. Од основниот буџет се планирало да се потроши 9.276.000 денари, а се потрошило 8.316.921 денари, односно 54% од планираните средства биле реализирани за спроведување на Декадата и стратегија за Ромите, главно за привремени вработувања. Треба да се нагласи дека 45% од вкупните расходи за имплементација на Декадата и стратегија за Ромите се донации кои МТСП ги добило од проекти.

Табела 4. Буџет на МТСП 2015

Поддршка на имплементацијата на Декадата и Стратегијата за Ромите Министерство за труд и социјална политика, 2015 година										
Ставка	Расходи на основен буџет		Расходи од самофинансирачки активности		Расходи од заеми		Расходи од донации		Вкупно расходи	
	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано	Планирано	Реализирано
СТОКИ И УСЛУГИ	6.796.000	6.118.087	0	0	0	0	3.860.000	1.147.118	10.656.000	7.265.205
Патни и дневни расходи	96.000	95.232	0	0	0	0	400.000	3.270	496.000	98.502
Комунални услуги, греење, комуникација и транспорт	200.000	0	0	0	0	0	0	0	200.000	0
Материјали и ситен инвентар	20.000	18.340	0	0	0	0	100.000	8.476	120.000	26.816
Договорни услуги	960.000	895.661	0	0	0	0	2.000.000	1.135.372	2.960.000	2.031.033
Други тековни расходи	320.000	319.030	0	0	0	0	960.000	0	1.280.000	319.030
Привремени вработувања	5.200.000	4.789.824	0	0	0	0	400.000	0	5.600.000	4.789.824
СУБВЕНЦИИ И ТРАНСФЕРИ	2.480.000	2.198.834	0	0	0	0	7.240.000	5.920.490	9.720.000	8.119.324
Трансфери до невладини организации	280.000	0	0	0	0	0	3.760.000	2.817.035	4.040.000	2.817.035
Разни трансфери	2.200.000	2.198.834	0	0	0	0	3.480.000	3.103.455	5.680.000	5.302.289
ВКУПНО	9.276.000	8.316.921	0	0	0	0	11.100.000	7.067.608	20.376.000	15.384.529

Извор: Завршна сметка на РМ за 2015

Заклучок:

Од горенаведените табели може да се дојде до заклучок дека МТСП од 2013 до 2015 година работело со зголемен буџет, меѓутоа тоа се должи на донациите кои МТСП ги добивало преку проекти, односно РМ константно издвојува по 10.000.000 денари за секоја година.

Исто така, реализацијата на планираните средства во континуитет се подобрувала. Сепак, најголем дел од финансиските средства со кои располагало МТСП биле наменети за привремени вработување односно книжени во ставката на стоки услуги.

Преглед на стратегиите за локален економски развој

Општ пристап

Во 2002 година со донесувањето на Законот за Локална Самоуправа²⁴ се предвидуваат низа на надлежности за општините. Согласно член 22 точка 3²⁵ од Законот се дефинираат надлежностите кои имаат за цел локален економски развој. Поголемиот дел од општините имаат развиено свои стратегии за локален економски развој (ЛЕР). Во листата на надлежности од Законот за Локална Самоуправа се споменува и развојот на малите и средните претпријатија и претприемништвото на локално ниво што е и во фокусот на оваа анализа.

За потребите на оваа анализа направени се интервјуа со претставници на шест општини²⁶ во однос на општинските стратегии за ЛЕР. Целта на интервјуата беше да увидиме на кој начин општините во своите стратегии го имаат предвидено развојот на претприемништвото кај малите и средните претпријатија.

Од општините кои се предмет на истражувањето: Гостивар, Тетово, Делчево и Кочани, немаат валидни стратегии за ЛЕР, односно истите се застарени или се во процес на изработка на нови. *Првојто прашање* за кое се дискутираше со претставниците на општините беше дали општините имаат предвидено подобрување на претприемништвото. Од добиените одговори може да се заклучи дека сите општини имаат предвидено подобрување на претприемништвото во своите ЛЕР стратегии и другите документи кои се однесуваат на економскиот развој. **Од општина Битола** не информираа дека во 2010 е формирана Фондацијата Бизнис Старт-ап Центар Битола. Мисијата и програмата на оваа фондација предвидува промоција и поддршка на претприемништвото, каде голем број на потенцијални претприемачи ја искористиле можноста од истата за основање на сопствен бизнис и понатамошен развој на веќе постоечките фирми. **Од општина Кочани** не информираа дека учествуваат во активности организирани од страна на бизнис секторот, при што се прават напори да овозможат олеснителни процедури за соработка со бизнис секторот согласно законските овластувања. **Од општините Тетово и Гостивар** не информираа дека постои недостаток на финансиските средства за самата општина во целост да ги спроведе годишните програми за ЛЕР. Понатаму истакнаа дека, поголемиот број на проекти се реализирани со финансиска и техничка поддршка од странски донатори. Според претставниците на општините во последните 3 до 5 години во **Гостивар и Тетово** освен креирање на нови ЛЕР стратегии и формирањето на Локалниот социо-економски совет во Тетово, нема видно подобрување на претприемништвото. **Од општина Куманово** сметаат дека во последните 3 до

24) Закон за Локална Самоуправа, 2002, достапен на <http://mls.gov.mk/images/laws/zakoni/Zakon%20za%20lokalnata%20samouprava.pdf>

25) Мегу останатите надлежности овие четири надлежности имаат најголема улога за локалниот економски развој: 1. планирање на локалниот економски развој; 2. утврдување на развојните и на структурните приоритети; 3. водење на локалната економска политика; 4. поддршка на развојот на малите и средните претпријатија и на претприемништвото на локално ниво

26) Битола, Гостивар, Тетово, Куманово, Кочани, Штип

5 години има подобрување на претприемништвото во делот на т.н. меки мерки, соработка со невладините организации (НВО), развојот на капацитетот за претприемништво на жените на пазарот на труд, како и во развојот на индустриските зони и инвестициите и руралниот развој, но сепак нема видно подобрување на претприемништвото. Од добиените одговори претставниците на **Кочани и Битола** сметаат дека има подобрување на претприемништвото во нивните општини. **Во Кочани** сметаат дека подобрувањето е резултат на примената на програмите и мерките кои Владата на РМ ги имплементира. Додека, **во Битола** сметаат дека подобрувањето на претприемништвото благодарение е како резултат на Бизнис старт-ап Центарот и Фондот за иновации и технолошки развој.

Според добиените информации во стратегиите на ЛЕР не е целосно предвидено социо-економско вклучување на Ромите во општеството.

Во општина Куманово во делот спроведување на Декадата на Ромите 2005 – 2015 се забележува дека се имплементирани две мерки од областа на вработување. Во 2015 година **општина Тетово** реализираше проект во соработка со УНДП за активната мерка „Општинска корисна работа“, каде беа вклучени Роми кои се грижеле за постари лица во период од 6 месеци. До 2015, општините **Битола, Кочани и Прилеп** имаа локални акциони планови меѓутоа активностите од плановите лимитирано се спроведени поради тоа што локалните власти не предвиделе или пак предвиделе недоволни финансиски средства за имплементирање на истите.

Основни финансиски карактеристики на општините

Во доле наведената табела 5 се прикажани расходите и приходите на општините опфатени во ова истражување за 2014 и 2015 година. Од податоците се гледа дека општини со најголеми приходи и расходи се Куманово Тетово и Битола, додека, најмали расходи и приходи имаат општините Шуто Оризари и Делчево. Заедничко за општините Шуто Оризари и Делчево е тоа што во 2015 година им се зголемиле расходите и приходите. Во Шуто Оризари може да се забележи зголемување на приходите и расходите за една четвртина.

Табела 5. Расходи и приходи по општина

Град	Вкупен реализиран буџет од ЗС 2014 (МКД)		Вкупен реализиран буџет од ЗС 2015 (МКД)		Вкупен број на жители	Број на Роми ²⁷
	Расходи	Приходи	Расходи	Приходи		
Битола	1.165.155.715	1.180.878.886	1.200.741.456	1.211.989.052	95.385	2.613
Гостивар	860.630.306	884.468.468	894.207.771	895.950.243	81.042	2.237
Делчево	200.975.017	212.243.330	222.211.396	224.345.909	17.505	651
Кичево	601.720.148	607.528.618	633.595.641	634.836.819	30.138	1.630
Кочани	417.982.481	419.977.860	477.204.546	479.750.018	38.092	1.951
Куманово	1.241.111.384	1.244.428.420	1.277.804.746	1.279.421.727	105.484	4.256
Прилеп	916.139.002	937.498.474	929.915.963	949.544.867	76.768	4.433
Тетово	1.211.530.844	1.214.858.323	1.232.167.170	1.235.854.476	86.580	2.357
Штип	656.062.580	667.540.398	697.752.347	700.127.751	47.796	2.195
Шуто Оризари	166.390.218	168.485.433	210.478.284	211.107.150	22.017	13.342

Извор: ЗС на општините, и податоци од ДЗР

Со цел да увидиме колку општините имаат издвоено финансиски средства за ЛЕР од Табела 6 може да се забележи дека во 2014 година локалните власти на општините Штип (1,8%) и Делчево (1,6%) издвоиле највисок процент од вкупниот буџет за локален економски развој. Најмалку финансиски средства во 2014 издвоиле општините Кичево (0%), Куманово (0%), Гостивар (0,1%) и Тетово (0,2%). Во 2015 година најмногу издвоиле општините на Шуто Оризар (9,6%), Делчево (2%) и Штип (1,4%), а најмалку издвоиле локалните власти на општините Куманово (0%), Гостивар (0,1%), Кичево (0,1%). Во сите општини кои се предмет на ова истражување локалниот економски развој главно се финансира преку различни проекти од меѓународни организации. Важно е да се спомене дека сметката на општина Куманово е блокирана во периодот од 2014 до 2015.

Табела 6. Издвоеност и буџетите општините за ЛЕР програма

Година	Издвоено од буџетите општините за ЛЕР програма (%)		Вкупен број на жители	Број на Роми ²⁸
	2014	2015		
Општина				
Битола	0,7%	1,1%	95.385	2.613
Гостивар	0,1%	0,1%	81.042	2.237
Делчево	1,6%	2,0%	17.505	651
Кичево	0,0%	0,1%	30.138	1.630
Кочани	0,2%	0,4%	38.092	1.951
Куманово	0,0%	0,0%	105.484	4.256
Прилеп	0,4%	0,2%	76.768	4.433
Тетово	0,2%	0,2%	86.580	2.357
Штип	1,8%	1,4%	47.796	2.195
Шуто Оризари	0,5%	9,6%	22.017	13.342

Извор: ЗС на општините

27) Попис 2002: Вкупно население на Република Македонија според припадноста кон етничка заедница, по општини, според административно-територијалната организација од 2004

28) Ibid

Дополнително од Табела 7 може да се забележи степенот на реализација на буџетот за ЛЕР програмата споредено со предвидениот буџет за истата програма. Во 2014 година според завршните сметки на општините најголем процент на реализација на ЛЕР програмите имаат општините на Штип (93%), Делчево (88%), Шуто Оризари (88%) и Прилеп (83%), додека најниска реализација имаат општините Куманово (0%), Кичево (20%), Тетово (38%) и Гостивар (40%), Според завршните сметки на општините највисок процент на реализација на ЛЕР програмите во 2015 година, имаат општините на Гостивар (99%), Делчево (88%), Шуто Оризари (82%), а најниска реализација имаат општините Куманово (0%), Прилеп (13%) и Кичево (41%),

Табела 7. Реализација на предвидениот буџет за ЛЕР

Општина	Реализација на предвидениот за ЛЕР		Вкупен број на жители	Број на Роми ²⁹
	2014	2015		
Година	2014	2015		
Битола	47%	52%	95.385	2.613
Гостивар	40%	99%	81.042	2.237
Делчево	88%	88%	17.505	651
Кичево	20%	41%	30.138	1.630
Кочани	80%	85%	38.092	1.951
Куманово	0%	0%	105.484	4.256
Прилеп	83%	13%	76.768	4.433
Тетово	38%	25%	86.580	2.357
Штип	93%	65%	47.796	2.195
Шуто Оризари	88%	82%	22.017	13.342

Извор: ЗС на општините

Заклучок

Моменталните локални политики за претприемништво се минорни по обем во сите општини кои се предмет на ова истражување што може да се увиди од висината на финансиски средства како и активностите кои се предвидуваат, а кои општините ги издвојуваат за развој на претприемништвото и развој на МСП.

Од овие причини, влијанието за раст и развој на претприемништвото е доста мал. Доколку се има во предвид социо-економската состојба на Ромите, може да се истакне дека ова влијание нема значителен ефект и врз развојот на претприемачи Ромите.

Во однос на постоењето на мерки и програми на локално ниво кои имаат за цел општествено вклучување на Ромите како заедница, претставниците на општина Гостивар и Тетово укажаа дека индиректно влијание има проектот на УНДП за

29) Попис 2002: Вкупно население на Република Македонија според припадност кон етничка заедница, по општини, според административно-територијалната организација од 2004

техничка и менторска услуга за лица кои потешко се вклучуваат во пазарот на трудот и истиот доста успешно се спроведува.

Проектот во првата година се спроведуваше во четири (4) општини во Македонија (Тетово, Прилеп, Куманово и Шуто Оризари, а во последните две (2) години се спроведува во дванаесет (12) општини низ Македонија.

Сепак, според нивното мислење оддржливоста на резултатите е ограничена поради временското ограничување на проектот а оттаму и ограничениот ефект врз развојот на претприемништвото кај Ромите.

Заклучок од интервјуата

Заклучок

Според интервјуата со претставниците на општините, перцепцијата за претприемачите Роми е дека се главно препознатливи во своите општини и најчесто се занимаваат со трговија на мало со текстилни производи, занаетчиски дејности и услужни дејности.

Главно сите претприемачи Роми спаѓаат во категоријата на микро бизниси и во моментот не постои некој бизнис управуван од претприемач Ром и кој спаѓа во категоријата мало или средно претпријатие.

Невработеноста кај Ромите

Според податоците добиени од АВРМ за бројот на регистрирани невработени Роми и нивниот степен на образование за 2013, 2014 и 2015 година, се забележува дека најголем процент од невработените Роми кои се евидентирани како такви, се без образование и со основно образование. Во 2013 се забележуваат вкупно 1.743 лица од кои 554 се жени, во 2014 вкупниот број се зголемува на 6.997 лица (од кој 2.369 жени) и во 2015 се регистрирани вкупно 5.842 невработени Роми (од кои 2.226 жени). Најголем број на невработени Роми без образование или со основно образование има во 2014 односно 6.234 лица од кои 2.160 се жени. Заклучно со септември 2016 година се забележува зголемување на бројот на регистрирани невработени Роми и изнесува 6.081 лица од кои 2.248 се жени.

Табела 8. Преглед на невработени Роми според степен на образование

	Без образование и со основно образование	Непотполно средно образование	Завршено средно образование	Више образование	Високо образование	Магистри на науки	Доктори на науки	Вкупно
2013 година								
Се	1282	162	272	3	23	1	/	1743
Жени	400	41	101	1	11	/	/	554
2014 година								
Се	6234	346	392	3	22	/	/	6997
Жени	2160	55	143	0	11	/	/	2369
2015 година								
Се	5153	281	375	4	29	/	/	5842
Жени	1914	47	149	1	15	/	/	2126

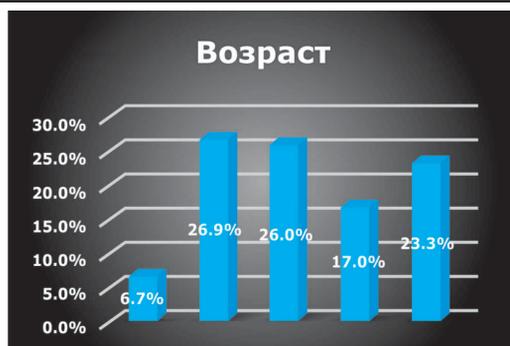
Извор: АВРМ

Профил на испитаници Роми претприемачи

Според добиените општи информации од прашалникот, во Графикон 2 е прикажан соодносот испитаници по пол кој е 62,1% мажи и 37,5% се жени. Во однос на возраста, 6,7% од испитаниците се меѓу 18 и 25 години, 26,9% се на возраст од 26 до 33, од 34 до 41 година се 25,8%, 16,9% од анкетираниите се на возраст помеѓу 42 и 49 години. Останатите 23,2% ги зафаќаат испитаниците над 50 години.

Графикон 1.

Возраст на испитаниците

Графикон 2.

Пол на испитаниците

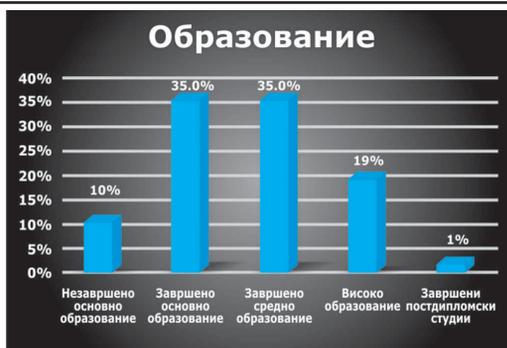

Најголем дел односно 34,8% од испитаниците имаат завршено основно образование, а ист процент имаат завршено и средно образование. Со незавршено основно образование се 9,8% од испитаниците. Во однос на домувањето 74,6% од претприемачите живеат во сопствен дом, 19,2% живеат под кирија, а 4,9% кај роднини или пријатели.

Графикон 3.
Домување на испитаниците

Графикон 4.
Степен на образование на испитаниците

Извор: Теренско истражување

Тестирање на хипотезите

Прва хипотеза

Формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за (само)вработување;

При тестирањето на првата хипотеза се анализираа добиените податоци од АВРМ за бројот на Роми кои поднеле барање за користење на некоја од програмите и мерките за вработување. Во продолжение се елаборирани добиените податоци од АВРМ за програмите за самовработување, субвенционирано самовработување, самовработување со кредитирање и самовработување со кредитирање на млади до 29 години и мерките за задоволување на побаруваните занимања на пазарот на трудот, обука кај познат работодавач и практиканство.

Според добиените податоци од АВРМ, за програмата за *самовработување* во 2013 аплицирале вкупно 76 Роми од кои 17 биле пратени на обука, 11 биле обучени, а само со 11 Роми е потпишан договор за грант, додека во 2014 се регистрирани 18 Роми кои склучиле договор со АВРМ за грант. Во 2015 АВРМ регистрирала 55 апликации на Роми за горенаведената програма при што е потпишал договор со 13 припадници на ромската заедница.

За програмата за *субвенционирано вработување* во 2013 аплицирале 91 лице од ромската заедница, а биле вработени 13 лица. Додека, во 2014 аплицирале 87 Роми за истата мерка притоа 11 лица биле вработени. За 2015 година не добивме информации од АВРМ за оваа мерка.

Од Табела 9, може да се забележи дека за мерката *обука за задоволување на побаруваниите занимања на пазарот на труд* во 2013 вкупно аплицирале 30 Роми од кои 14 успешно ги поминале обуките и се стекнале со сертификат. Во 2014 за истата мерка аплицирале 61 лице од ромската заедница од кои 25 биле пратени на обуки, додека 17 лица успешно ги завршиле обуките и се стекнале со сертификат.

Табела 9. Број на Роми кои аплицирале и склучиле договор за користење на мерките

Програма/ Мерка	Самовработување			Субвенционирано вработување		Обука за задоволување на побаруваните занимања на пазарот на труд			
	Аплици- рале	Пратени на обука	Обучени	Договор за грант	Апли- цирани	Врабо- тени	Апли- цирале	Пратени на обука	Обучени
2013	76	17	11	8	91	13	30	14	14
2014	0	0	0	18	87	11	61	25	17
2015	55	0	0	13	0	0	20	0	0

Извор: АВРМ

Во 2014 година за мерката, обука за задоволување на побаруваниите занимања на пазарот на труд од сообраќајна струка се пријавиле 14 Роми меѓутоа со ниту еден од нив не се склучило договор,

За мерката обука кај познат работодавач во 2014 година аплицирале АВРМ склучило договори со 10 Роми, Додека за истата мерка во 2015 година аплицирале 11 лица, а се склучило договор со 2 Роми.

Табела 10. Број на Роми кои аплицирале и склучиле договор за користење на мерките

Програма/ Мерка	Обука за задоволување на побаруваниите занимања на пазарот на труд од сообраќајна струка		Услуги за активирање на поединци изложени на ризик од социјално исклучување				Обука кај познат работодавач	
	Аплицирани	Склучени договори	Активирани	Анализирани капацитети	Вклучени во некоја од мерките од ОП 2015	Вработени со статус	Аплицирани	Склучени договори
2013	0	0	0	0	0	0	0	0
2014	14	0	0	0	0	0	0	10
2015	0	0	637	397	124	83	11	2

Извор: АВРМ

Мерката за обука кај познат работодавач со субвенционирано вработување во 2014 година ја искористиле 2 Роми, додека во 2015 година од вкупно 128 Роми кои поднеле барање за истата мерка склучиле договор само 5 Роми.

Табела 11. Број на Роми кои аплицирале и склучиле договор за користење на мерките

Програма/ Мерка	Обука кај познат работодавач со субвенционирано вработување		Обука за задоволување на побаруваниите занимања на пазарот на труд кај приватни спроведувачи на обука			Практиканство	
	Аплицирани	Склучени договори	Аплицирани	Потпишан договор	Обучени	Пријавени	Склучени договори
2013	0	0	0	0	0	13	2
2014	0	2	0	0	0	12	0
2015	128	5	43	10	4	26	8

Извор: АВРМ

Во 2015 година за мерката обука за задоволување на побаруваниите занимања на пазарот на труд кај приватни спроведувачи на обука се пријавиле 43 Роми, со 10 се потпишало договор, при што 6 се откажале, а 4 Роми успешно ја завршиле обуката.

За мерката *ѝраќиѝикансѝво* во 2013 година се пријавиле 13 Роми, а се склучило договор со 2 Роми. Додека, во 2014 година аплицирале 12 Роми, но не се склучило ниту еден договор со некој од лицата кои се пријавиле за користење на оваа мерка. Интересот за оваа мерка се зголемил во 2015 година при што 26 Роми се пријавиле, а со 8 се склучил договор.

Од табела 12 може да се забележи дека во 2014 година за мерката *оѝшѝинско корисна рабоѝа* се пријавиле 29 Роми, а со 16 се склучило договор, додека во 2015 година склучени се договори со 32 Роми.

Табела 12. Број на Роми кои аѝлицирале и склучиле доѓовор за корисѝење на меркиѝе

Програма/ Мерка	Општинско корисна			Мотивациони обуки работа		Анкета за слободни работни места	
	Година	Пријавени	Склучени договори	АВРМ-Поддршка за активно барање работа	УСАИД-Подготовка за вработување и за работа, Учење преку работа	Пријавени	Склучени договори
2013	0	0	0	0	0	3	1
2014	29	16	99	11	11	0	0
2015	0	32	0	0	0	0	0

Извор: АВРМ

Во рамките на активностите на АВРМ за поддршка во активното барање на работа и ориентација во 2014 година биле вклучени 99 Роми од кои 17 биле жени Ромки. Исто така, во 2014 година во рамките на УСАИД проектот "*Младинска мрежа за сѝекнување вешѝини за вработување - мрежа ЈЕС*" реализирани се обуки за "*Подѓоѝовка за вработување и за рабоѝа*" и "*Учење ѝреку рабоѝа*" за млади лица до 29 години со кои се опфатени 11 Роми од кои 4 се жени. Во рамките на *ѝроѓрамаѝа анкеѝа за слободни рабоѝини месѝа* во 2013 се пријавиле 3 Роми, а со 1 се склучил договор.

Во однос на програмата за *самовработување со кредитирање* во 2013 година се пријавиле 12 Роми, а склучени се договори со 8 Роми. За истата програма во 2014 година се пријавиле 33 Роми, а АВРМ склучил договор со 12 лица. Во 2015 година бројот на пријавени се намалил на 24 при што договор се склучило само 11 Роми.

Табела 13. Број на Роми кои аѝлицирале и склучиле доѓовор за корисѝење на меркиѝе

Програма/ Мерка	Самовработување со кредитирање		Самовработување со кредитирање на млади до 29 години	
	Година	Пријавени	Склучени договори	Пријавени
2013	12	8	0	0
2014	33	12	19	9
2015	24	11	15	10

Извор: АВРМ

За програмата *самовработување со кредитирање на млади до 29 години* во 2014 година аплицирале 19 Роми, а се склучило договор со 9. Додека, во 2015 аплицирале 15 Роми и се склучило договор со 10 лица.

На прашањето *дали користеле некоја од активнише мерки и програми* само 13,8% одговориле потврдно, додека 86,2% од анкетираниите одречно. Како главна причина зошто не аплицирале за користењето на програмите и мерките 36,6% од испитаниците како причина ја навеле незаинтересираноста за истата, 18,3% навеле дека причината е дека програмите и мерките фаворизираат одредена група на луѓе. додека 16% од претприемачите не аплицирале за користење на програмите и мерките поради тоа што сметаат дека програми и мерките не се адекватни/квалитетни.

Перцепција на испитаници од теренското истражување

Во доле наведената Табела 14, прикажано е дека лицата од ромска етничка припадност најчесто не ги користат програмите и мерките поради незаинтересираност. Од вкупниот број на испитаници, само кај претприемачите од македонската етничка заедница за разлика од ромската се забележува поголема незаинтересираност за користење на мерките и програмите. Исто така, кај ромската етничка заедница значаен удел има и неинформираноста за користење на мерките и програмите.

Табела 14. Причини за не-аплицирање на програмите и мерките за претприемништво

	Не бев информиран/а за таквата можност	Не бев заинтересиран/а за учество	Програмите и мерките не се квалитетни	Мерките и програмите фаворизираат одредена група на граѓани	Мерките и програмите не се соодветно дизајнирани на бизнисите
Македонци	3,4%	50,8%	15,3%	13,6%	16,9%
Албанци	6,3%	12,5%	31,3%	12,5%	37,5%
Турци	0,0%	25,0%	0,0%	25,0%	50,0%
Роми	27,8%	30,6%	13,9%	20,4%	7,4%
Срби	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%

Извор: Теренско истражување

На прашањето *дали повторно би аплицирале за некоја од мерките или програмите кои се нудат*, лицата кои веќе ги користеле односно ги користат програмите и мерките 40% повторно би аплицирале, додека 20% не би аплицирале повторно, 28,6% можеби повторно би аплицирале, додека 11,4% не се знаат/не се сигурни дали повторно би аплицирале. Од претприемачите Роми 40% повторно би аплицирале за користење на програмите и мерките, 20% не би аплицирале повторно, 30% можеби повторно би аплицирале, а само 10% одговориле дека не знаат дали повторно би аплицирале.

И покрај тоа што Ромите претприемачи се информирани и аплицирале за користење на некоја од програмите односно мерките, како проблем може да се идентификува малиот број на вклучени договори со претприемачи Роми.

Еден од формалните претприемачи Роми забележи дека "...Секој бизнис е со пари, а Ромите се заглавени во хоризонтот на сиромаштијата, потребни се пари со ниски камати".

Хипотеза 1	Доказ
<p>Формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за (само)вработување</p>	<p>Ромите се информирани за постоењето на програмите и мерките. Исто така, бројот на лица Роми кои сакаат да се вклучат во користењето односно аплицирале на програмите и мерките за самовработување и прилично висок.</p>

Втора хипотеза

Моменталните политики за претприемништво имале позитивен ефект врз развојот на претприемачите Роми и придонеле за социо-економска инклузија на Ромите во Република Македонија;

Со цел да се тестира втората хипотеза најпрво се анализираше колку од испитаниците биле или се корисници на некоја од програмите кои имаат за цел развивање на претприемништвото. Само 15,7% од анкетираниите искористиле некоја од мерките предвидени за развој на претприемништвото. Според добиените податоци од лица кои ги искористиле односно користат некоја од мерките, 57,1% се Македонци, 11,4% се Албанци, 2,84% се Турци и 28,5% се Роми.

Од политиките наменети за развој на претприемништвото меѓу испитаниците најчесто користена е програмата за *Развој на претприемништво*,³⁰ веднаш потоа следува програмата за *Субвенционирани работни места*,³¹ а најмалку искористена е програмата за *Услуги за вработување*.³² Кај ромската етничка заедница најчесто се користи програмата за развој на претприемништвото, додека кај останатите етнички заедници најчесто користена е програмата за субвенционирани работни места.

30) Оваа програма ги вклучува под-програмата за самовработување и под-програмата за самовработување на лица со инвалидност;

31) Оваа програма ги вклучува под-програмите за поддршка на растот на микро и мали претпријатија за создавање на нови работни места, финансиска поддршка за мобилност на работна сила, програма за условен паричен надоместок за субвенционирани вработување на лица во социјален ризик, субвенционирани вработување за невработени лица преку ослободување од придонеси/персонален данок на доход (Проект "Македонија вработува"), субвенционирани работни места за лицата со инвалид.

32) Во оваа програмата се предвидени следните осум типови на услуги: Помош при барање на работа, Мотивациски обуки, Посредување при вработување, Услуги за работодавачите, Подготовка за вработување и за работа, Професионална ориентација и кариерно советување, Услуги за активирање на поединците изложени на ризик од социјално исклучување, Едукација за користење на онлајн услугите на АВРМ.

Графикон 5.

Искористеност на мерките и програмите

Извор: Теренско истражување

На прашањето дали активните мерки и програми ви помогнаа во развивањето на вашиот бизнис, 68,6% сметаат дека активните мерки им помогнале во развивањето на бизнисот, додека 31,4% сметаат дека активните мерки немале никаков ефект во развојот на нивниот бизнисот. Според Табела 15, кај ромската етничка заедница 80% сметаат дека активните мерки им помогнале во развојот на нивниот бизнис, додека 20% сметаат дека мерките не им помогнале во развивањето на бизнисот.

Табела 15. Придонес на програмите во развојот на бизнисот по етничка припадност

	Да	Не
Македонци	70,0%	30,0%
Албанци	50,0%	50,0%
Турци	0,0%	100,0%
Роми	80,0%	20,0%

Извор: Теренско истражување

Од лицата кои биле корисници на некоја од активните мерки 42,9 % се изјасниле дека истите тие мерки го зголемиле нивниот профит, 40% сметаат дека активните мерки не го зголемиле нивниот профит, додека 17,1% не знаат односно не се сигурни дали зголемувањето или намалувањето на нивниот профит се должи на активните мерки или на некој друг фактор.

Од Табела 16 може да се забележи дека 50% од припадниците на ромската етничка заедница сметаат дека нивниот профит се зголемил со користењето на активните мерки и програми, додека 40% сметаат дека мерките не придонеле за негово зголемување и покрај користење на мерките.

Табела 16. Зголемување на профитот врз основа на искористеност на програмите

	Да	Не	Не знам
Македонци	40,0%	40,0%	20,0%
Албанци	50,0%	25,0%	25,0%
Турци	0,0%	100,0% ³³	0,0%
Роми	50,0%	40,0%	10,0%

Извор: Теренско истражување

33) Турската етничка заедница која се изјасни дека мерките не придонеле за зголемување на профитот не е значаен бидејќи само еден од испитаниците бил корисник на мерките и програмите.

На едно од клучните прашања за тестирање на втората хипотеза, прашањето дали со користењето на програмите односно активните мерки е подобрена социо-економската состојба на испитаниците, 25,7% се изјасниле позитивно, 31,4% се изјасниле негативно, 28,6% се изјасниле дека можеби користењето на активните мерки им ја подобрило социо-економската состојба, додека 14,3% не знаат односно не се сигурни. Од вкрстената анализа на податоците, може да се забележи дека 30,0% од испитаниците со македонската етничка припадност сметаат дека активните мерки придонеле кон подобрување на нивната социо-економската состојба. Од ромската етничка заедница 60,0% сметаат дека програмите и мерките не придонеле кон подобрување на нивната социо-економската состојба.

Табела 17. Подобрување на социо-економската состојба по користењето на програмите

	Да	Не	Можеби	Не знам
Македонци	30,0%	20,0%	10,0%	10,0%
Албанци	0,0%	0,0%	25,0%	75,0%
Турци	0,0%	100%	0,0%	0,0%
Роми	30,0%	60,0%	10,0%	0,0%

Извор: Теренско истражување

Хипотеза 2 Доказ

Моменталните политики за претприемништво имале позитивен ефект врз развојот на претприемачите Роми и придонеле за социо-економска инклузија на Ромите во Република Македонија

Перцепциите за моменталните политики за претприемништво на испитаниците се поделени, еден дел од испитаниците сметаат дека програмите и мерките не придонеле врз развојот на претприемништвото, а други дека придонеле.

Мерките и програмите не придонеле за подобрување на социо-економската состојба кај поголемиот дел на испитаници. Единствено кај ромската и македонската заедница може да се забележи дека програмите и мерките имале позитивно влијание врз развојот на претприемништвото. Но, важно е да се напомене дека овие програми и мерки не се главен и единствен фактор за развојот на претприемништвото. Ова истражување не ги зема во предвид сите фактори кои може да влијаат врз развојот на претприемништвото и остава простор за понатамошно истражување на ефектите од политиките кои што имаат за цел подобрување на веќе основаните и развој на нови бизниси.

Трета хипотеза

Претприемачите Роми не се информирани за постоењето на “другост” кое воедно се одразува на развивањето на нивната бизнис идеја;

При тестирање на третата хипотеза клучно е прашањето поврзано со тоа дали етничката припадност претставува пречка за соработка при водењето на нивниот бизнис. Со други зборови дали разликите во културата, јазикот, религијата, изгледот и начинот на работа влијаат врз работата на претприемачите. Од вкупниот број на испитаници 30,9% сметаат дека нивната етничка припадност претставува пречка за соработка во бизнисот, додека 69,1% сметаат дека нивната етничка припадност не претставува пречка. Според графикон 6, од испитаниците кои сметаат дека етничката припадност претставува пречка за деловна соработка, од кои најголем дел се Роми односно 76%. Ова укажува на фактот дека претприемачите Роми се свесни за постоењето на “*другост*” односно сметаат дека разликите во културата, јазикот, религијата, изгледот и начинот на работа директно влијаат врз нивната работата.

Графикон 6.
Етничката припадност претставува проблем за соработка

Извор: Теренско истражување

Според испитаниците 27,8% сметаат дека постои разлика во водењето на бизнис кај лицата од различна етничка заедница, додека 72,2% од испитаниците сметаат дека не постои таа разлика. Лицата кои сметаат дека постојат разлики во водењето на бизнис кај различните етнички заедници, укажуваат дека разликите се во образованието 47,2%, квалитетот 20,8% и во односот со клиентите 18,9%.

На прашањето *што ги прави Ромите претприемачи во Македонија поразлични од другите*, од Графикон 7 може да се забележи дека најчест одговор од страна на не-Ромите испитаници е дека тоа е образованието со 56,7%, потоа цената на услугата со 33,7 % и квалитетот на услугата со 9,6%. Интересен е фактот што исто толку (58,5%) од претприемачите Роми сметаат дека нивото на образование ги прави поразлични од останатите претприемачи. Понатаму, 16,1% како причина го наведуваат сопствениот изглед, а 17,8% сметаат дека цената на нивната услуга ги прави различни од останатите претприемачи.

Графикон 7.

Перцепција на не-ромите за разликите во приемиштво

Извор: Теренско истражување

Хипотеза 3 Доказ

Претприемачите Роми не се информирани за постоењето на “другост” кое воедно се одразува на развивањето на нивната бизнис идеја

Перцепцијата од страна на не-Ромите за Ромите е дека образованието е најголем проблем на Ромската заедница, односно еден од анкетираниите потенцираше “Ромите не идат на школо, а може се добри работници”. Додека, друг нагласи дека е потребно “да се најде модус Ромите да учат да се интегрираат во општеството само во “Шутка” е гето така никогаш нема да имаат основна култура, образование и работа”. Ромите за самите себе сметаат дека “треба повеќе да бидат вклучени во сите сфери и да не бидат дискриминирани врз основа на бојата на кожата и етничката заедница, посебно на граничните премини” притоа “луѓето се делат на добри и лоши, а не на етнички заедници”

Четврта хипотеза

Деловното работење во РМ придонесува за развој на концептот за “другост”.

Во четвртата хипотеза, разгледан е меѓусебниот однос на претприемачите од различни етнички заедници. Првото прашање кое е важно за тестирање на ова хипотеза е дали претприемачите не-Роми имаат соработници Роми. Резултатите прикажани во Графикон 8, покажуваат дека 54,2% имаат соработници Роми, 37,3% од испитаниците немаат, но во иднина би можеле да имаат, 5,1% немаат и сметаат дека нема да имаат во иднина, додека 3,4% одговорија дека не ја знаат етничката припадност на своите соработници. Меѓутоа, на ова прашање одбиле да дадат одговор дури 21,9%, што индицира дека претприемачите не-Роми не сакаат отворено да зборуваат за разликите кај своите соработници, особено кога се во прашање Ромите.

Графикон 8.
Дали имате соработници Роми

Извор: Теренско истражување

Најголем дел од анкетираниите не-Роми односно 43% сметаат дека Ромите главно се занимаваат со трговија на мало, 32% сметаат дека се занимаваат со препродажба, додека 23% сметаат дека Ромите најчесто се занимаваат со неформална трговија.

Од Графикон 9 може да се забележи дека 63,6% од испитаниците Роми сметаат дека најчесто Ромите претприемачи се занимаваат со трговија на мало, а истото мислење го делат и не-Ромите со 43,3%. И Ромите и не-Ромите испитаници сметаат дека најчесто занимање на претприемачите Роми е неформалната трговија. Од резултатите можеме да заклучиме дека третина од не-Ромите имаат перцепција дека Ромите се занимаат со препродажба.

Понатаму, може да се забележи дека речиси и нема разлика во перцепциите на Ромите и не-Ромите за тоа со што се занимаваат Ромите претприемачи. Една од причините за ваквата перцепција може да се објасни со присутноста на "другоста" во деловното работење. Со други зборови, како што увидовме во претходната хипотеза не-Ромите претприемачи сметаат дека главен проблем претставува ниската стапка на образование, кај Ромите претприемачи, што можеби е причина за креирањето на нивната перцепција дека Ромите главно се занимаваат со трговија на мало, препродажба и неформална трговија, кои не бараат високо образование. **Можноста за вакво толкување на перцепцијата на не-Ромите испитаници може да се потврди и со дел од одговорите кои ги добивме од отворените прашања во кои се потенцира дека, "Ѕиреба добра економска клима, а Ромите се добри ѿезѓаџии".³⁴ Одговорот дека Ромите се добри „пезѓаџии“ индицира на ѿврзувањето на Ромите со неформалната трговија, што најчесто потоа таа перцепција може да влијае и на перцепцијата што за себе ја имаат Ромите односно дека својствена професија за нив е неформалната трговија.**

34) Одговор добиен од спроведената анкета

Графикон 9.
Со што најчесто се занимаваат
Ромите

Извор: Теренско истражување

На прашањето кое се однесува за афинитетот на Ромите за претприемништво според Графикон 10, дури 79% од не-Ромите одговориле позитивно, дека имаат афинитет за претприемништво. Додека негативен одговор на ова прашање дале 15,2% од не-Ромите претприемачи а скоро двојно повеќе (26,2%) Роми претприемачи.

Графикон 10.
Афинитетот на Роми за
претприемништво

Извор: Теренско истражување

Хипотеза 4 Доказ

Деловното работење во РМ придонесува за
развој на концептот за “другост”

Занимањето на Ромите според не-Ромите е
дефинирано од нивото на образование.

Не-Ромите немаат многу голем број на сора-
ботници Роми и сметаат дека Ромите имаат
афинитет за претприемништво и дека тој
афинитет е најчесто насочен кон дејностите
за трговија и препродажба.

Резултатите од методата на сценарија – Свесност за постоење на “груѓоси/а”

Преку краток текст односно креирани сценарија на претприемачите им беа поставени прашања поврзани со “другост/а”. Едно од прашањата беше дали фразата “*штоје наш*” каде припадник на одредена етничка заедница само поради некои позитивни разлики во образованието и зборување на јазикот на мнозинство е гледан поразлично во општеството, односно дали тој припаѓа на мнозинството, а не на малцинството.

Од добиените одговори 51,1% од испитаниците сметаат дека фразата “*џоје наш*” прави разлика помеѓу различите етнички заедници, 35,4% сметаат дека фразата не прави разлика, а 13,5% не знаат дали фразата “*џоје наш*” прави разлика.

Дури 61% од вкупниот број на испитаници кои се изјасниле позитивно дека фразата “*џоје наш*” прави разлика се Роми, додека кај останатите етнички заедници процентот е помал.

Табела 18. Дали фразата “*џоје наш*” прави разлика помеѓу различни етнички заедници

	Да	Не	Не знам
Македонци	33,3%	35,9%	30,8%
Албанци	13,3%	73,3%	13,3%
Турци ³⁵	60,0%	20,0%	20,0%
Роми	61,0%	31,4%	7,6%

Извор: Теренско истражување

Дури 76,2% од испитаниците сметаат дека во Македонија постојат етнички заедници кои се откажуваат од својот идентитет и тоа 83,9% од испитаните Роми претприемачи, 70% од Албанците претприемачи, и 64,6% од Македонци претприемачи.

Табела 19. Дали во РМ одредени етнички заедници се откажуваат од својот идентитет

	Да	Не	Можеби
Македонци	64,6%	12,7%	22,8%
Албанци	70,0%	10,0%	20,0%
Турци ³⁶	100,0%	0,0%	0,0%
Роми	83,9%	5,1%	11,0%
Срби ³⁷	100,0%	0,0%	0,0%
Вкупно	76,2%	8,1%	15,7%

Извор: Теренско истражување

Од Табела 20 може да забележиме дека испитаниците најчесто сметаат дека македонска етничка заедница се откажува од својот идентитет (53,8%), потоа следува ромската етничка заедница со 35,8%.

35) Бројот на Турци мал и не е репрезентативен по однос на поставеното прашање.

36) Ibid

37) Бројот на Срби мал и не е репрезентативен по однос на поставеното прашање

Табела 20. Која етничка заедница се оџкажува од својот идентитет

	Македонската	Албанската	Турската	Ромската	Бошњачката	Влашката
Македонци	56,0%	0,0%	8,0%	34,0%	2,0%	0,0%
Албанци	57,1%	7,1%	14,3%	21,4%	0,0%	0,0%
Турци	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Роми	49,5%	3,9%	4,9%	40,8%	0,0%	1,0%
Срби	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Вкупно	53,8%	2,9%	6,4%	35,8%	0,6%	0,6%

Извор: Теренско истражување

На прашањето “која етничка заедница не се оџкажува од својот идентитет”, 59,6% од испитаниците се изјаснија дека албанската етничка заедница не се откажува од својот идентитет, 21,1% сметаат дека македонската етничка заедница не се откажува од својот идентитет, додека 11,7% сметаат дека ромската етничка заедница не се откажува. Испитаниците од ромската заедница за себе сметаат дека не се откажуваат со 15,5%, додека 7,5% од македонските испитаници се согласуваат ромската етничка заедница не се откажува од својот идентитет.

Табела 21. Која етничка заедница не се оџкажува од својот идентитет

	Македонската	Албанската	Турската	Ромската	Српската	Бошњачката	Влашката
Македонци	30,2%	52,8%	3,8%	7,5%	5,7%	0,0%	0,0%
Албанци	9,1%	45,5%	0,0%	0,0%	0,0%	27,3%	18,2%
Турци	0,0%	66,7%	33,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Роми	17,5%	65,0%	1,0%	15,5%	0,0%	1,0%	0,0%
Срби	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Вкупно	21,1%	59,6%	2,3%	11,7%	1,8%	2,3%	1,2%

Извор: Теренско истражување

Од информациите кои беа добиени преку прашалникот можеме да заклучиме дека концептот на “другост” е присутен во деловното работење, кое директно влијае на претприемачите Роми. Како што може да се забележи претприемачите не-Роми придонесуваат за развивање на самиот концепт, при што Ромите широко го прифаќаат и несвесно придонесуваат за развивање на другоста.

Заклучок и препораки

Заклучоци

Од оваа анализа може да се дојде до заклучок дека Ромите се лимитирано вклучени во политиките и мерките за развој на претприемништвото во РМ. Тоа подразбира дека релативно мал број на Роми успеваат да ги искористат расположливите мерките и програми во споредба со бројот на Роми кои аплицирале за нивно користење. Истовремено и формалните и неформалните претприемачи Роми имаат пристап, сакаат да се вклучат и се вклучени во користењето на активните мерки и програми за самовработување и развој на претприемништвото. Од друга страна пак, значаен е бројот на неформални и формални претприемачи Роми кои не веруваат дека програмите и мерките ќе им помогнат да го развијат бизнисот.

Од укажувањата може да се заклучи дека политиките предвидени за развој претприемништвото покажуваат позитивен ефект врз развојот на претприемачите Роми. Затоа потребно е институциите да прифатат што поголем број на апликации кои доаѓаат од претприемачите Роми, бидејќи политиките имаат позитивен ефект врз развојот на нивните бизниси. Сепак, политиките и програмите за развој на претприемништвото немаат ефект во придонесувањето на социо-економска инклузија на Ромите во Република Македонија, што се должи главно на не оддржливоста на бизнисите.

Мал е бројот од претприемачите Роми кои се информирани за постоењето на концептот на “другост”, додека многу поголем е бројот на претприемачи Роми кои не се информирани за постоењето на концептот на “другост”. Перцепцијата на претприемачите Роми е дека образованието е главната препрека за социо-економско вклучување на Ромите преку развојот на претприемништвото. Голем е и бројот на Роми претприемачи кои имаат низок степен на доверба во институциите кои ги спроведуваат програмите и мерките за развој на претприемништвото поради негативно искуство со институциите.

Деловното работење во РМ придонесува во развојот на концептот на “другост”. Најголем дел од претприемачите не-Роми сметаат дека Ромите имаат афинитет за претприемништво, што најчесто потоа таа перцепција може да влијае и на перцепцијата што за себе ја имаат и самите Роми односно дека својствена професија за нив е неформалната трговија.

Препораки

Препораките во овој дел ќе бидат насочени кон сите засегнати страни кои придонесуваат и работат за развој на претприемништвото и социо-економско вклучување на ромите во општеството.

Препораки за општините:

1. Унапредување на програмите на општините за финансирање на активности за развој на претприемништвото на локално ниво преку поголеми финансиски средства но, и преку поефикасна реализација, со цел унапредување на потенцијалот за нови бизниси.
2. Усогласување и координирање на стратегиите, програмите, активностите на општините и на другите чинители како што се граѓанското општество за поефикасно спроведување на проекти за развој на локалниот економски развој и претприемништво.

Препораки за креаторите на политики:

1. Сите вклучени страни, релевантни креатори и спроведувачи на политиките и мерките да направат сеопфатна евалуација на програмите и мерките и да изготват извештај за ефектите на истите;
2. Преиспитување на постоечките критериумите за подобност и селекција за доделувањето на финансиската поддршка за мерките и програмите кои се однесуваат на поддршка на само-вработување и претприемништво;
3. Спроведувачите на мерките во соработка со претприемачите Роми и граѓанскиот сектор да изготват/усогласат стратешки документ за развој на претприемништвото кај Ромите;

Препораки за претприемачите Роми:

1. Да продолжат да се информираат и да поднесуваат барања за користење на мерките и програмите на самовработување и претприемништво (пример преку Агенцијата за вработување на Македонија – АВРМ);
2. Да земат поактивно учество во креирањето на политиките за развој на претприемништвото;
3. Неформалните бизниси да продолжат да работат на формализирање на бизнисите.

Препораки за граѓанскиот сектор (ГС):

1. Да продолжи да работи на информирање за постоењето на програмите и мерките за развој на претприемништво;
2. Да продолжи да спроведува активности од областа на социјално претприемништво и да ги вклучува Ромите во истите проекти;

3. Активно да врши мониторинг врз работата на општините во спроведувањето на локалните акциски планови и мерките за вработување, претприемништво и поддршка на мали и средни претпријатија.

4. Да работи на подигање на свеста за концептот „другост“ кај Ромите и за негово надминување.

Библиографија

- Agresti, A., & Kateri, M. (2011). *Categorical Data Analysis* (pp. 206-208). Springer Berlin Heidelberg.
- Brons, L. L. (2015). Othering, an analysis. *Transcience*, 6(1), 69-90.
- Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation. (2015). *Roma Inclusion Index*
- European Commission Green Paper of 21 January 2003 on Entrepreneurship in Europe [COM (2003) 27 final - Not published in the Official Journal].
- Keselman, H. J., Huberty, C. J., Lix, L. M., Olejnik, S., Cribbie, R. A., Donahue, B., ... & Levin, J. R. (1998). Statistical practices of educational researchers: An analysis of their ANOVA, MANOVA, and ANCOVA analyses. *Review of Educational Research*, 68(3), 350-386.
- Kligman, G. (2001). On the social construction of "otherness" identifying "the Roma" in post-socialist communities. *Review of Sociology*, 7(2), 61-78.
- Ramadani, V., Rexhepi, G., Gërguri-Rashiti, S., Ibraimi, S., & Dana, L. P. (2014). Ethnic entrepreneurship in Macedonia: the case of Albanian entrepreneurs. *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 23(3), 313-335.
- Rogers, W. H., McGlynn, E. A., Berry, S. H., Nelson, E. C., Perrin, E., Zubkoff, M., & Ware, J. E. (1992). *Methods of sampling*.
- Schumpeter, A.J. (1934) *Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*, Transaction Publishers, NJ.
- Tabachnick, B. G., Fidell, L. S., & Osterlind, S. J. (2001). *Using multivariate statistics*.
- Thompson, S. K. (1990). Adaptive cluster sampling. *Journal of the American Statistical Association*, 85(412), 1050-1059.
- Wilcox, R. R. (2002). Understanding the practical advantages of modern ANOVA methods. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 31(3), 399-412.
- Агенција за вработување на Република Македонија, (2014), Годишен извештај за 2013 година, <https://goo.gl/nQeZvf>
- Агенција за вработување на Република Македонија, (2015), Годишен извештај за 2014 година, <https://goo.gl/EsCW5l>
- Агенција за вработување на Република Македонија, (2016), Годишен извештај за 2015 година, <https://goo.gl/GuFMqT>
- Декада за вклучување на Ромите-Република Македонија, (2016), Акциони планови <https://goo.gl/Om62lp>
- Европска Комисија, (2016), Извештај за напредокот на Република Македонија за 2016 година, <https://goo.gl/tUjjWG>
- Закон за Локалната Самоуправа "Сл. весник на Р Македонија" бр.5 од 29.01.2002 година, <https://goo.gl/DYAYYb>

Идризи, Сабина, (2012), Микрофинансирање и финансиски одлуки во сиромашните домаќинства, Центар за Економски Анализи – ЦЕА, Достапно на <https://goo.gl/ib93X1>

Клековски, С., (2011). Меѓуетничките односи во Македонија. Македонски Центар за Меѓународна Соработка. Достапно на <https://goo.gl/eGYWML> ;

Министерство за труд и социјална политика во соработка со Националниот Координатор на декадата и стратегијата за Роми, (2014), Стратегија за Ромите во Република Македонија 2014 – 2020, <https://goo.gl/8dJwJH>

Министерство за труд и социјална политика, (2016), Оперативен план за активни програми и мерки за вработување и услуги на пазарот на трудот за 2016 година, (2016), <https://goo.gl/4SGt5N>

Министерство за финансии на РМ, (2014), Завршна Сметка на Република Македонија за 2013 година, <https://goo.gl/C4LBaB>

Министерство за финансии на РМ, (2015), Завршна Сметка на Република Македонија за 2014 година, <https://goo.gl/YDU143>

Министерство за финансии на РМ, (2016), Завршна Сметка на Република Македонија за 2015 година, <https://goo.gl/e3mYHD>

Општина Битола, (2014), Стратегија за Локален Економски Развој 2014-2018, <https://goo.gl/PZSMdR>

Општина Прилеп, (2014), Стратегија за Локален Економски Развој 2014-2020, <https://goo.gl/2P4rdK>

Општина Шуто Оризари, (2014), Стратегија за Локален Економски Развој 2014-2020, <https://goo.gl/zCzjSN>

Петроска, В., Најчевска М., Кениг Н., Балажи С., и Томовска, А., (2009). Студија за мултикултурализмот и меѓуетничките односи во образованието. Центарот за човекови права и разрешување конфликти. Достапно на <https://goo.gl/sXhPK3>

Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија, (2014), Помеѓу имплементација и реалност на Националната стратегија за инклузија на Ромите – Декада на Роми 2005- 2015, <https://goo.gl/GguE10>

Центар за економски анализи, Иницијатива за развој и социјална инклузија – ИРИЗ, (2016), Преглед на политиките за претприемништво во Македонија: Со посебен осврт кон Ромите, Достапно на <https://goo.gl/JJedfl>

Листа на кратенки:

АВРМ – Агенција за вработување на Република Македонија

АНОВА – Анализа на варијанса

ГС – Граѓанскиот сектор

ЕК – Европска комисија

ЗС – Завршна сметка

ИРИЗ – Иницијатива за развој и инклузија на заедниците

ЛАП – Локален акциски план

ЛЕР – Локален економски развој

МТСП – Министерство за труд и социјална политика

НАП – Национални акциски планови

НВО – Невладини организации

РМ – Република Македонија

УНДП – Програмата за развој на Обединетите нации

ЦЕА – Центар за економски анализи

Издавач Центар за економски анализи–ЦЕА
За издавачот Марјан Николов
Наслов Анализа на политиките за претприемништво
во Република Македонија за надминување
на “другоста” кај Ромите

Ментор Марјан Николов
Автор/истражувач Дениз Селмани
Превод на ромски јазик Енис Муарем
на извршно резиме
Превод на англиски јазик Дениз Селмани
на извршно резиме
Компјутерска обработка и дизајн Мирослав Милановиќ
Број на копии Македонски
Печат Глобал Комуникации

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје
334.772:323.1(497.7)
316.43(=214.5:497.7)
СЕЛМАНИ, Дениз
Анализа на политиките за претприемништво во Република Македонија за
надминување на “другоста” кај Ромите / [автор Дениз Селмани]. - Скопје :
Центар за економски анализи-ЦЕА, 2016. - 54 стр. : табели ; 30 см
Предговор / Марјан Николов: стр. [4]. - Фусноти кон текстот. -
Публикацијата е во рамки на проектот “Политики за претприемништво во
Македонија за надминување на другоста кон Ромите”. - Библиографија:
стр. 51-52
ISBN 978-608-4731-27-6
а) Претприемништво - Етнички аспекти - Македонија б) Социјална
диференцијација - Роми - Македонија
COBISS.MK-ID 102134538

.....

Подржано од:
Open Society Foundation
"Политики за претприемништво во Македонија
за надминување на другоста кон Ромите"